

II Дио

**КАКО ЈЕ ФОРМИРАНА
БРИГАДА И БОРБА ЗА
ОПСТАНАК У ИСТОЧНОЈ
БОСНИ**

1. ВОЈНОПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ У ПРОЉЕБЕ.Е И ЉЕТО 1942. ГОДИНЕ

Војно политичка ситуација у прољеће и љето 1942. године у односу на 1941. годину, се знатно измјенила. Послије зимске непријатељеве офанзиве, мјесеца јануара, замах устанка почео је да јењава, да би послије прољетње офанзиве, ушао у период озбиљне кризе. Издајничка и капитулантска политика четничких вођа, коју је издашно потпомагао окупатор, заједно са Миланом Недићем, емигрантском владом у Лондону и тзв. НДХ, поколебала је и нарушила јединство устаничких снага. Четници су отпочели са отвореним нападима, најприје на појединце, затим на партизанске штабове и коначно вршили пучеве у јединицама.

Од краја фебруара до половине маја 1942., осули су се, или су били разбијени, сви партизански одреди, изузев Бирчанског и дијелом Романијског, док је Мајевички морао напустити своју територију. Борци тих одреда, који су остали вјерни НОП-у, ушли су у састав ударних батаљона. У првој декади маја, три таква батаљона су се прикупила у зеничком крају (села Стојановићи и Каменица, 15 км. источно од Завидовића) и од њих је Главни штаб и ПК КПЈ за БиХ формирао групу источно-босанских ударних батаљона.

Бирчански одред се, упркос јакој четничкој пропаганди, одржао, и са око 400 бораца сачувао је ослобођену територију.

На простору Романије (Гласинац, рогатички и јохорински крај) одржало се око 200 бораца окупљених у неколико група, под руководством окрњеног штаба

Романијског одреда и Окружног комитета КПЈ за Романију. Ови борци су се у току прољетње офанзиве организовано повукли испред њемачких јединица и усташког терора на простор Зеленгоре, а одлуком Врховног Штаба у јуну су се вратили на Романију.

На територијама осталих партизанских одреда остале су групе бораца, појединци — чланови КПЈ, одборници, активисти и други, који су се уз подршку родољубивог и антифашистички оријентисаног становништва, под веома тешким условима, одржали на свом терену.

Група са Светозаром Косорићем, одржала се на планини Јавору а са Тодором Панићем, Луком Лазаревићем и Игњатом Радојчићем на Озрену (добојском). На Мајевици, у Семберији и Посавини, послвије одласка одреда у Бирач, одржале су се двије групе, једна са Стевом Поповићем, а друга са Светоликом Госпићем. Биле су јачине 10—20 и више бораца, углавном чланова Партије и СКОЈА-а. Оне нису биле способне за веће војне акције, али су дјеловале политички и оружјем су штитиле и омогућавале рад политичким радницима и другим активистима на терену. Њихово постојање за НОП је било веома значајно, јер су упорно раскринкавале четничку политику и њихове споразуме са окупатором и усташама, и тако одржавале вјеру код народа у скори повратак партизана и поновно ослобођење ових крајева.¹

¹ Износимо дијелове писма Миленка Стојаковића, политичког комесара Бијељинске партизанске чете, упућеног штабу НОП одреда за Срем 2. јула 1942. године (Зборник НОБ I књ. 6 док. бр. 31, и грађа за историју Војводине — Окружни комитет КПЈ за Војводину 1941—1943. док. бр. 64):

„Драги другови, примио сам ваше писмо. Нема сумње да је и самим тим оно од великог значаја за сада, самим тим што после четири мјесеца добисмо конкретну везу са Вама. Ту везу за сада нипошто не смемо напуштати, нарочито с обзиром на посебност нашег положаја и прилика под којима живи преостали део партизана нашег Одреда, који се после борбе са четничким бандама (26. II 42.) задржао на овом терену. Оружана снага партизана овде 30 пушака, са довољно муниције, бомби и сваки са пиштољем. Не живимо као партизанска јединица, него у групама 3—5 највише, организовано подјеле-

Источна Босна је цијеле 1942. године била под контролом 718. њемачке пјешадијске дивизије, под чијом су командом биле све усташко-домобранске јединице на тој територији².

Распоред усташко-домобранских снага био је следећи:

— 3. усташки здруг (црна легија), промјенљивог састава од 3—7 батаљона, са сједиштем у Соколцу, био је распоређен у Соколцу, Рогатици, Хан Пијеску, Хан Краму, Власеници, Милићима, Братунцу и Сребреници. Ове јединице су обезбјеђивале комуникацију Сарајево—Вишеград и Сарајево—Зворник и читаву граничну област према Србији, умјесто ранијих батаљона Војне крајине;

— 3. домобрански збор (корпус) био је у Сарајеву, састава двије пјешадијске дивизије. Пета дивизија је обезбјеђивала територију од ријеке Босне до демаркационе линије Вишеград—Горажде—Фоча—Калиновик, а Шеста је била у Херцеговини;

— 2. домобрански збор се налазио у Славонском Броду са двије пјешадијске дивизије: Четвртом у Добоју, а Трећом у Винковцима. Јединице ових дивизија

ни по селима у Равни (Семберија прим. РП), но стално повезани и покретни. Налазимо се пред двоструким непријатељем. Четничке банде трагају свакодневно за нама, допуњујући своје савезнике усташе. Нисмо способни за било какве нападне акције, а на сваком мјесту гдје год можемо тучемо четнике...

Ових дана очекујемо долазак једне од наших бригада, која је преко курира најавила свој покрет према Мајевичком сектору..."

У писму се даље каже да одлазак ове оружане групе у Срем не долази у обзир, јер се очекује долазак 6. бригаде на Мајевицу, што ће олакшати тешкоће овако усамљеној групи.

² Штаб 718. пјешадијске дивизије налазио се у Сарајеву, (дислокација 31. јула 1942. г.) као и њен 738. пешадијски пук, са батаљонима у Зеници, Какњу, Варешу, Брзи и Трнови, а 750. пешадијски пук у Тузли са батаљонима у Завидовићима, Добоју, Живинцима и Лукавцу. Артиљеријски дивизион је био распоређен у Краму, Соколцу, и Рогатици. Под командом дивизије су била још три „лајденшицен" батаљона и два фолксдојчерска батаљона. Ове јединице су само повремено биле на територији источне Босне. Укупно бројно стање дивизије са придодатим дијеловима износило је 31. јула 1942. године 9479 војника. Зборник НОР том XII, књ. 2, док. бр. 119.

контролисале су тузлански базен, Мајевицу, Требаву и долину ријеке Босне од Зенице до Брода.

Од жандармеријских снага обновљена је 4. оружна пуковнија са сједиштем у Сарајеву и четама у Сарајеву, Вишеграду и Тузли, које су држале станице распоређене у општинским и среским мјестима.

Јужно од демаркационе линије налазиле су се италијанске јединице, а њемачке, усташке и домобранске јединице стациониране су по градовима и насељима (која су организована као упоришта) дуж жељезничких и друмских комуникација и у већим индустријским центрима. Остали простор је препуштен четничким јединицама, легији и милицији.

Четничко руководство је успјело да за кратко вријеме организује своје јединице и да са њима прекрије велики дио територије. Послије Власеничке конференције, Дража Михаиловић је формирао оперативну команду за источну Босну и Херцеговину на челу са Бошком Тодоровићем, а мајор Дангић налазио се на челу Привремене управе источне Босне. Пошто је Тодоровић погинуо 20. фебруара 1942. г. у борби са партизанима, а Дангић у прољеће исте године морао да бјежи из источне Босне, преко Дрине, у Србију, руковођење четничким јединицама преузима мајор Петар Бачовић, кога Д. Михаиловић поставља за команданта оперативних јединица источне Босне и Херцеговине. У љето 1942. Д. Михаиловић поставља Истакнути дио врховне команде, који је обједињавао руковођење над свим четничким јединицама у Босни, Херцеговини и Далмацији. На челу ове команде налазио се мајор Захарије Остојић, који је свој штаб смјестио у Калиновику.

У прољеће и љето 1942. формирани су у источној Босни четнички штабови, који су под својом командом имали шаролик број бригада, одреда и батаљона. Они су се са промјенљивим бројним стањем одржали све до краја рата.

Састави четничких корпуса и одреда били су слиједећи:

— Дрински Корпус је имао четири бригаде: Фочанску, Чајничку, Вишеградску и Сребреничку. Командант је био капетан Бајо Никић;

— Романијски корпус је имао пет бригада: 1. и 2. сарајевску, Рогачицу, Калиновичку и Власеничку, командант је био капетан Милорад Момчиловић;

— Зенички одред, касније корпус, имао је четири бригаде: Зеничку, Жепачку, Кладањску и Височку. Командант је био Голуб Митровић;

— Мајевичка четничка бригада, која је 1943. године преформирана у Мајевички четнички корпус, имала је четири батаљона, доцније бригаде: Мајевичку, Тузланску, Сембериску и Подрињску. Командант је био капетан Стеван Дамјановић Јтека;

— Озренски четнички одред је 1944. преформиран у корпус са седам батаљона. Командант је био Цвијетин Тодић;

— Требавски четнички одред, који је 1944. преформиран у корпус, имао је првобитно 12 батаљона, а касније седам бригада, командант је био Саво Божић.

На простору источне Босне било је, у другој половини 1942. године, у поменутим четничким саставима око 12.500 наоружаних људи.

Дража Михаиловић је из политичких разлога покушавао да међу муслиманским становништвом на територији Босне и Херцеговине формира муслиманске четничке јединице, а главни организатор био је Исмет Поповац. Крајем 1942. године створена је Муслиманска четничка војна организација у сјеверној Херцеговини.

На челу ових војних јединица, од око 300 људи, чија је организација остала на симболичном нивоу, био је капетан Фехим Мусакадић.

У источној Босни је било и других четничких јединица, група и групица, чији су команданти дијелом признавали вишу четничку власт, одржавали везе са окупатором и властима НДХ, пљачкали, убијали, богаташили се и добро живјели. У борби против партизана били су промијенљиво јединствени зависно од расположења четничких бораца и интереса њихових команданата.

Четници су на територијама које су контролисали организовали своју власт, команде срезова, општина, мјеста итд., судство и друге службе, на основама предвиђених за ратне услове Краљевине Југославије.

Како су четници присилно мобилисали већи број становника из српских крајева, који су раније били у партизанским и добровољачким одредима, у многим четничким јединицама су се налазили симпатизери НОП-а, борци који су презирали капитулантску политику четничких вођа. Многи од њих су чекали „своје вријеме“ да се поновно прикључе партизанским јединицама.

Поред наведених, у источној Босни је била широко организована још једна специфична војна формација — милиција и легија.

Милиција је настала стварањем тзв. НДХ, у вријеме опште пропаганде за уништење српства. То су биле наоружане скупине под руководством усташа, тзв. „дивље усташе“, које су нанијеле много зла 1941. године убијањем и пљачкањем. Ове формације су укинуте крајем 1941. године сем неких изузетака, који су остали под јаким утјецајем усташа. Такву милицију, која се у току читавог рата односила непријатељски према НОП-у, усташе су звале легијом. Позната је била легија „витешка бојна бранитеља Кладња“, затим легија у неким селима у долини ријеке Спрече и на јужним обронцима Мајевице; легија у селу Кути на Романији, у неким селима око Вареша, у долини Криваје, у Жепи, као и неким селима око Фоче (Борач).

Усташки здруг у Сокоцу је своје јединице униформисао у тамне (црне) униформе, због којих су назване „усташка црна легија“. Ове јединице су биле по злу чувене у току прољетње офанзиве на Гласинцу, и касније, док се крајем 1943. године нису распале под ударцима јединица НОВ.

Послије појаве четника и њихове политике о потпуном уништењу Хрвата и Муслимана формирани су водови и чете милиције ради одбране насеља од четничких злочина, а старјешине су већином биле резервни домобрански официри. У прољеће 1942. године за осигурање појединих комуникација формиране су

углавном од већ постојеће милиције, домобранске добровољачке јединице (ДОМДО јединице). Позната је била ДОМДО пуковнија под командом тузланског трговца Мохамеда Хациефендића, која је у почетку бројала око 3.500, а касније је нарасла на око 20.000 људи. Својим распоредом по водовима и четама она је покривала терен омеђен ријекама Савом, Босном, Дрином и Кривајом.

Свијест у праведност НОБ-а почела је у то вријеме продирати у многа муслиманска и хрватска села, па се већи дио милицијских јединица држао пасивно и тешко их је било увући у борбу против партизана. Неке јединице ДОМДО пуковније, односно њени командири и команданти, сарађивали су са НОП-ом, па су у 1943. години ступили у јединице НОВ и ПОЈ.

Јединице ДОМДО пуковније, нарочито оне у долини Спрече и Криваје, често су нападале мање партизанске јединице, транспорте хране и рањеника, курире итд. а најагресивнији су били у вријеме непријатељевих офанзива. Поред тога, оне су служиле као предстража окупаторским и усташко-домобранским гарнизонима, обавјештавајући их о покретима партизана.

Шаролики састав њемачких, усташко-домобранских, четничких и легијско-милицијских јединица, за посјео је у прољеће и љето, до позне јесени, практично цијелу територију источне Босне. Тада је настало привидно, и краткотрајно примирје. Жељезнички и друмски саобраћај је нормализован, а многи привредни објекти су обновљени. Прорадила је и шумска пруга Завидовићи—Хан Пијесак и почела експлоатација шума. У мјестима дуж ријека Саве, Босне, Дрине и Спрече организована је производња за потребе њемачког Рајха.

На цијелом територију источне Босне једино је остала сачувана слободна територија у Бирчу. Она је обухватала села око ријеке Дрињаче, са центром у селу Шековићи, а контролисао је Бирчански НОП одред⁴.

³ Рачуна се да је ова територија била за дијело вријеме рата под контролом непријатеља свега 40 дана.

2. КАКО ЈЕ ФОРМИРАНА БРИГАДА (март—август 1942. године)

Процес од формирања до проглашења бригаде трајао је непуна три мјесеца, а од формирања првих батаљона непуних пет мјесеци. Прве припреме су почеле после савјетовања у Иванчићима. Врховни штаб је првобитно планирао да у састав 1. пролетерске бригаде уђу два босанска батаљона, један из источне Босне, а други из Босанске Крајине, али се у марту 1942. одустало од овог плана. У главном штабу НОПО и ПК за БиХ се размишљало да се формира трећа по реду босанска пролетерска бригада. У њен састав требало је да уђу два већ формирана источnobосанска батаљона и један крајишки пролетерски батаљон⁴. Међутим, половином априла Врховни штаб шаље упутство по коме се пролетерске бригаде могу формирати само по његовом одобрењу.

Прољетња офанзива је усложнила ситуацију и прекинула везе са Врховним штабом. Крајишки пролетерски батаљон, формиран 25. марта у Челинцу, није дошао у источну Босну, већ се у јуну 1942. пребацио преко ријеке Саве у Славонију.

У источној Босни формиран је и 3. ударни батаљон 26. априла. Ради руковођења батаљонима Главни штаб и ПК за БиХ формирају 10. маја, у селу Стојановићи (зенички крај), штаб Групе ударних батаљона. Од тада почиње живот и пут 6. пролетерске НОУ бригаде.

а) ПРВИ УДАРНИ БАТАЉОН (РОМАНИЈСКИ)

Први источnobосански ударни батаљон⁵ (Романијски) формиран је 13. марта у Средњем (17 км. сје-

⁴ Командант Главног штаба БиХ је у свом писму од 31. марта 1942. године Врховном штабу, изнио мишљење да би се у источној Босни могла формирати још један или два ударна батаљона. Требали су се прикупити до 1. маја на Округлици, гдје би се свечано формирала Трећа пролетерска босанска бригада. (Зборник IV, књ. 4 док. бр. 38.).

⁵ У до сада објављеним радовима неки аутори овај батаљон називају 1. пролетерски источно босански батаљон. Ми ћемо остати при називу 1. ударни, као и за остала два, 2. и 3.

верозападно од Сарајева). Свечани чин формирања извршио је, у сали партијског домау Средњем, Светозар Вукмановић Темпо, у присуству војних и политичких руководиоца и представника народне власти тога краја.

У саставу батаљона биле су четири пјешадијске чете и пратећи вод. Прва чета формирана је од Сињевске омладинске чете, Озренске пролетерске чете и Мокрањског партизанског батаљона; друга од бораца Црновршког партизанског батаљона; трећа од бораца Муслиманског батаљона и четврта чета⁶ од бораца Зеничког партизанског батаљона. У састав пратећег вода⁷ ушли су борци из свих наведених јединица, који су знали руковати бацачем и митраљезом.

Командант батаљона био је Војо Љујић, политички комесар Пашага Манџић Мурат, замјеник команданта Митар Минић и замјеник комесара Дервиш Нумић.

Бројно стање приликом формирања, 13. марта, било је 198 бораца. Почетком априла, пред одлазак на Озрен, батаљон је имао 256 бораца, а од наоружања: 1 бацач, 2 митраљеза и 11 пушкомитраљеза, остало су биле пушке и бомбе.

Социјални састав је био слиједећи: 93 радника, 122 земљорадника, 32 интелектуалца, 8 ћака и 1 трговац. У батаљону је приликом формирања било 68 чланова КПЈ (33 радника, 16 земљорадника, 18 интелектуалаца и 1 ћак), док су остали већином били чланови СКОЈ-а.

Формирање батаљона је било од великог значаја у ситуацији која је настала четничком споразумашком политиком према окупатору.

Понесен формирањем батаљона, Оскар Данон је написао ријечи и мелодију пјесме: „Пјесма ударног батаљона“. Њен текст најбоље говори о политичком, идејном и војничком одређјељењу бораца, који су је прихватили као свој марш:

од којих је формирана група ударних источно-босанских батаљона.

⁶ 4. чета-Зеничка (око 60 бораца), ушла је у састав батаљона почетком априла.

⁷ Пратећи вод је пред одлазак батаљона на Озрен, почетком априла 1942. године, расформиран у селу Округлица.

„Ми синови радног народа у борбу смо кренули,
 да с пушком у руци, чврсто и смјело,
 срушимо фашистички ред,
 да с пушком у руци, вјером у сјутра
 градимо љепши, бољи свијет!
 Фашисте гонимо, усташе бијемо,
 ни од чега не презамо ми,
 пријатеље зовемо, поштене примамо
 у јединствен фронт слободе,
 јер смо ми, јер смо ми, пролетерски батаљон,
 јер смо ми босански пролетери!
 Ми смо пролетерски батаљон“!

Послије формирања батаљон је кренуо из Средњег према Власеници, са задатком да успут разоружава четничке групе, али је, пошто су се четници склањали, 18. марта без борбе стигао у Власеницу. У Власеници се налазила Ударна пролетерска група (састављена од батаљона 1. и 2. пролетерске бригаде), која је са Бирчанским и Мајевичким одредом већ разбила и разоружала четничке јединице на подручју Власенице, Братунца, Сребренице и Дрињаче. Четнички команданти Дангић и Рачић (са својим официрима) побјегли су у Србију, а већина четника сељака, није хтјела да се бори против партизана, па је то поред осталог, омогућило брз успјех ударној пролетерској групи.

Од расутих мјештанских четничких јединица организовани су одреди добровољачке војске, а од бивших четничких јединица са простора Милићи, Дрвента, Зворник формиран је Власенички одред добровољачке војске. У Дрињачи је формиран Кравички, а од четника из Папраче Папрачки добровољачки батаљон. Без ослонаца на чврсте јединице, новоформирани добровољачки батаљони су се брзо осипали, да би се у лјето 1942. године распали.

Батаљони 1. и 2. пролетерске бригаде су, према наређењу Врховног штаба, кренули према Рогатици, а 1. источnobосански ударни батаљон према Озрену.

Ударни батаљон уз помоћ Оловског и Кнежинског батаљона добровољачке војске, је водио борбу 28. марта против домобранске посаде на станици Петровићи, на жељезничкој прузи Олово—Хан Пијесак. Посада, која се састојала од једне домобранске сатније са нешто ми-

лиције, иослије првог даиа борбе није савладана. Петровићи се налазе на обали ријечице Ступчанице, која је у љетњем периоду газна, а тих дана је од прољетног топљења снијега била надошла и представљала је озбиљну препреку за нападача. Сјутрадан јекладањска легија дошла у помоћ опкољеним домобранима и разбила обруч, па су пратећи вод и једна чета Ударног батаљона уз велике тешкоће успјели да прегазе набујалу ријеку. Батаљон се повукао не извршивши задатак, а домаће добровољачке чете су се осуле и нестале. Тако се прва борба завршила неуспјехом, а у њој су погинули: Мориц Данити из Сарајева, Миладин Лазић из Вогошћа и Алберт Пољакан из Бањалуке.

Првих дана априла батаљон је са Округлице, преко зеничког краја, кренуо према Озрену.

По доласку на Озрен Ударни батаљон је требало да помогне Озренском одреду да преброди кризу и разголити четничку пропаганду.

Међутим, Цвијетин Тодић, Бокан Шарчевић, Мирко Топић и Бранко Стакић, успјели су да до доласка Ударног батаљона неке јединице придобију, а друге наговоре да остану по страни од сукоба до којег је требало да дође.

Ударни батаљон је на Озрен стигао 13. априла 1942. и првих дана није предузимао оштрије мјере против четнички настројених команданата и командира. Његов рад се састојао у крстарењу по територији одреда и објашњавању војно-политичке ситуације и потребе даљег вођења борбе против окупатора и његових домаћих помагача.

За 18. април је било предвиђено савјетовање представника војних и позадинских руководиоца и већег броја утјечајних људи из јединица и позадине, ради политичког раскринкавања четничких разбијача, који су били главна опасност за компактност и чврстину одреда.

Тодић, Шарчевић, Топић и Стакић су оцијенили да је дошао моменат да одред преведу у четничку страну, па су паралелно са припремама штаба одреда припремали напад на Ударни батаљон и Штаб Озренског одреда. Обавјештајна служба у одреду, која је имала ли-

јепих успјеха у прикупљању података о иепријатељу, овога пута потпуно је затајила.

Када су 18. априла позвани командири и комесари и представници војних и позадинских власти почели да пристижу на Брезике, Цвијетин Тодић је са групом од око 350 четника изненада напао батаљон који се је налазио распоређен око села Брезици. Четврта чета, најистуренија, била је изненађена и разбијена, а остале су се брзо средиле, прешле у противнапад и протјерале четнике, који су се повукли пошто су постигли свој циљ.

У борби је из батаљона погинуло десет бораца, а више их је рањено. Највеће губитке претрпјела је 4. чета. Погинули су: Саво Анђић из Сарајева, Салко Кајић из Вареша, Јакуб Дурмишевић из Рогатице, Славо Којић из Илијаша, Љубо Косорић (брат Пере Косорића) из Соколца, Илија Лукић из Какња, Петар Миљановић из Хусина — Тузла, Салко Муминовић из Мостара, Амброз Слугић из Вареша и Милан Вуковић из Какмужа — Грачаница.

Четници су овим нападом онемогућили, односно разбили савјетовање и спријечили јавну осуду прочетничких команџаната и командира и њихово одстрањење са руководећих мјеста у јединицама одреда. У моралном погледу напад је утјецао да становништво и борци одреда изгубе повјерење у бобену снагу ударног батаљона и омогућио је четничким елементима да развију још јачу активност и поколебају оне који су до тада били по страни или су симпатисали НОП.

Батаљон је требало сјутрадан да настави гоњење Цвијетина Тодића и његове групе, али се у посљедњем моменту одустало од тога. Из писма, које су тог јутра донијели курири са Романије, видјело се да је и тамо ситуација прилично тешка и да се Романијски и одред „Звијезда“ налазе у расулу.

Даље прогањање четника на Озрену било је неизвјесно, јер је батаљон имао око 260 бораца, што није било довољно да се задатак успјешно изврши. Светозар Вукмановић Темпо, који се налазио са батаљоном, одлучио је да се напусти Озрен и крене у зенички крај. Са батаљоном је кренуло руководство одреда и бор-

ци који су успјели да Стигну батаљон⁸. Ударни батаљон је 22. априла стигао **на** територију Зеничког одреда, у село Каменицу.

6) ДРУГИ УДАРНИ БАТАЉОН (МАЈЕВАЛКИ)

На окружном партијском савјетовању, за Мајевницу, Семберију и Посавину, одржаном 15. фебруара 1942. у Мачковцу оцијењено је да може доћи до напада четника на штаб Мајевичког партизанског одреда. Опасност од напада је потцијењена и штаб одреда је остао без обезбјеђења, па су 20. фебруара 1942. четници Радивоја Керовића и Стевана Дамјановића Леке извршили изненадан напад на њега у селу Вукосавци. То је био први успјели напад четника на партизански штаб у источној Босни.

Штаб је био изненађен и у огорченој борби погинуло је 16 другова — комплетан штаб одреда⁹.

Одред се 28. фебруара концентрисао на Мајевници и напао на четничке батаљоне Радивоја Керовића и Стеве Дамјановића. Четници су били добрим дијелом разбијени и нанијети им губитци од око 70 мртвих и више рањених.¹⁰ Међутим, Буро Бижић је са својом четничком групом напао одред с лећа. Дио снага је био

⁸ Цвијетин Тодић је по нашем напуштању Озрена преузео команду над свим јединицама одреда, прогласио га четничким, новезао се са Нијемцима и усташама и склопио споразум о међусобној сарадњи. Преостали борци и симпатизери НОП-а повукли су се у илегалност и наставили борбу под веома тешким условима, али су, осим неколико њих, страдали од Тодићевих крволока. У љето 1943. године (21. јула) обновљен је Озренски партизански одред.

⁹ Погинули су: Иван Марковић Ирац, Фадил Јахић Шпанац, Боса Хацивукровић, Шабан Захировић, Коста Попов, Перо Кускић, Славко Мићић, Исо Сефнер, Анто Мацан, Перо Митрић, Сејфо Карамехмедовић, Др Мустафа Мујбеговић, Албин Херљевић, Страјко Митровић, Перо Стјепановић и Слободан Јовановић. Борбом су се пробили Ратко Перић, Јусуф и Мевла Јакуповић. Напад су организовали четнички команданти Радивоје Керовић и Стево Дамјановић Леко.

¹⁰ Мирко Мијо/шћ: Мајевачки НОПО и догађаји фебруара 1942 год. Семберија у НОБ и Социјалистичкој револуцији 1942 г. Универзал Тузла, 1980 г. стр. 215.

одсјечен, па се повукао према Семберији. Муниције је нестало.

Руководство одреда доноси одлуку о привременом повлачењу на територију Бирчанског партизанског одреда.

Мајевички одред напушта своје матично подручје 1. марта, прелази цесту Тузла—Зворник и долази на територију Бирчанског партизанског одреда. Са одредом је Мајевицу напустило 219 бораца и руководицаца.¹¹ Остали су се растурили по групама на Мајевици и Семберији, чекајући повољније прилике за поновно активирање, док је мањи број привремено пришао четницима. Од бораца који су остали у Семберији, већ у мају-јуну формирана је Семберијска партизанска чета.

У првој половини марта одред се налазио у Шеконцима и на простору Власенице. Са ударном групом батаљона 1. и 2. пролетерске бригаде разоружавао је домаће четнике, учествовао у ослобађању Братунца и помагао у формирању батаљона добровољачке војске.

У Дрињачи, 25. марта, Светозар Вукмановић Темпо је од бораца одреда формирао 2. ударни батаљон (Мајевички).

Приликом формирања батаљон је имао четири чете, са око 225 бораца. Штаб батаљона су сачињавали: Ратко Перић командант, Мирко Филиповић — политички комесар, Леон Фликер Лука — замјеник команданта, Мирко Мијојлић замјеник политичког комесара, Цвико Радовановић — руководицац СКОЈ-а, Хасо Бурић — интендант и Нешо Петровић — члан штаба.

Батаљон је од наоружања имао 11 пушкомитраљежа, пушке и бомбе.

Омладинска чета батаљона је, по формирању, одређена као заштита Оперативном штабу и ПК Партије, који су се налазили у Власеници,¹² и била је одвојена од батаљона све до почетка маја.¹² У њу је ступило пе-

¹¹ Исто.

¹² Крајем фебруара 1942. године прешао је из Србије у источну Босну, уз подршку Недића и Драже Михаиловића, Крајишки четнички добровољачки одред. Одред је имао око 200 бораца под командом Предрага Марковића Алимпија. Прешао је у источну Босну да би се борио против усташа. Борци

тнаестак бораца Крајишког добровољачког одреда, а крајем априла још око тридесетак.¹³

У априлу 1942. долази до преокрета ситуације у којој је 2. ударни батаљон одиграо значајну улогу.

батаљона су били: ђаци, радници, официри, подофицири, намјештеници и други који су до априлског рата живјели у Београду, а поријеклом били из Босне, Лике и дијелом из Србије, са веома разноликим политичким убјеђењима. Међу њима је било и неколико комуниста и симпатизера КПЈ, као: Милан Капелан, Миодраг Трипковић Миша, Лале Ивановић и још неки.

По доласку, у првој половини марта, одред се тукао са усташама око Хан Пијеска. Био је под четничком командом која га је усмјеравала и на борбу против партизана. Предраг Марковић, капетан бивше југословенске војске био је до рата повезан са напредним покретом и као убјеђени антифашиста, уз подршку групе комуниста, повезао се са партизанским руководством у Власеници и опредјелио за борбу против окупатора. Крајем марта дошло је до првог раслојавања код бораца. Одред је у Тишњи (Власеница) разоружан, а оружје је враћено свим борцима који су се опредјелили за НОП. Тако одред постаје партизански-добровољачки. Мања група бораца је ушла у омладинску чету Другог ударног батаљона, а нешто већа у 2. ударну чету Бирчанског НОПО (у Спречи). Главнина одреда, око сто бораца, остала је око Власенице и са Оперативним штабом и Покрајинским комитетом кренула је почетком априла на Романију. На Округлици (крајем априла) одред је расформиран. Борци који се нису поколебали ушли су у састав Групе ударних батаљона — највећи број у 2. ударни батаљон.

¹³ Нешо Петровић је саставио списак бораца батаљона и сачувао га у току рата. Списак се налази у Музеју у Бијељини. Бројно стање батаљона приликом формирања дато је на основу тог документа. Међутим, из извештаја који је Светозар Вукмановић послао Врховном штабу, види се да је батаљон приликом формирања имао 180 бораца, од њих 140 Мајевичана и 40 Бирчака. Од преосталих Мајевичана формирана је чета ради заштите Оперативног штаба у Власеници. (Зборник НОБ IV, књ. 4. док. бр. 38).

Упоредили смо списак бораца Неше Петровића са прегледом бораца из књиге Борбени пут VI пролетерске бригаде — изд. 1977. и установили да има доста неслагања. У књизи смо утврдили свега три борца из Бирча, а не 40. Од 190 имена бораца из књиге, у списку Неше Петровића налази се свега 130 имена.

Према изјавама преживјелих бораца Бирчаци су се налазили у ударној чети Бирчанског НОПО, која се приликом формирања батаљона налазила ради обезбеђења око Дрињаче и није ушла у састав батаљона.

Од бораца који су били у строју 25. марта ослобођење је дочекало свега 30. Остали су погинули.

Усташе из Хан Пијеска упадају 1. априла у Власеницу, затим у Дрињачу, Братунац и Сребреницу, а одреди и батаљони добровољачке војске су се расули. Отпочела је прва етапа прољетње офанзиве у источној Босни.

Врховни штаб је повукао пролетерске бригаде према Фочи. Наредио је да се Оперативни штаб и Покрајински комитет Партије премјесте на Романију и одакле руководе борбама сјеверно од ријеке Праче и Сарајева.

Истовремено, у другој половини априла, отпочео је напад усташких, њемачких и италијанских снага источно од цесте Сарајево—Соколац, према Горажду и Фочи. На Гласинцу усташе врше страховит покољ и паљевине, а српско становништво масовно налази спас бјекством у Србију. Романијски партизански одред, још неопорављен из претходне офанзиве, налазио се у расулу. Остале су самосталне групе и Мокрањски батаљон, као и једна чета ради заштите штаба одреда. Већи број бораца повукао се према Зеленгори.

Другом (мајевичком) батаљону, који је остао у Бирчу, наређено је да хитно крене на Романију, гдје је стигао у право вријеме.

Отпочела је серија четничких пучева. Извршен је пуч у Мокрањском батаљону 22. априла а организовали су га Саво Дерикоња и Петар Милинковић. У потеру за четницима упућен је 2. батаљон, али су се четници растурили и избјегли борбу па је похватано само неколико коловођа.

Изненада, уочи 1. маја, извршени су пучеви у свим батаљонима одреда „Звијезда“. Четници су убили политичке комесаре, командире и друге истакнуте борце. Погинули су: Момир Балорда, Свето Вујадиновић, Нећо Стојановић, Бранко Бајић Баја, Мирко Давидовић, Душан Мирић, Вељко Вуковић, Лука Ерцеговац и други.

Други (Мајевички) батаљон је тих дана успио да растјера четничке групе на Округлици и око Средњег, омогућивши тако штабовима, Покрајинском комитету Партије и болници да се прикупе и организовано крену према зеничком крају.

У селу Орахову првих дана маја прикупили су се: 2. батаљон, омладинска чета, Романијска чета и болница са двадесетак рањеника. Укупно је било 305 бораца са пушкама и 18 пушкомитраљеза и то је било све што је остало на Романији и Звијезди. Кренули су преко Будожељске планине и пруге Вареш—Подлогови према селима Стојановићи и Каменица у сусрет 1. ударном батаљону.

ц) ТРЕБИ УДАРНИ БАТАЉОН (ЗЕНИЧКО-БИРЧАНСКИ)

Послије доласка 1. ударног батаљона у Каменицу (22. априла) приступило се формирању 3. ударног батаљона (Зеничког) и Зеничког партизанског одреда. Језгро за формирање батаљона биле су Озренска и Зеничка чета из 1. батаљона и чета Зеничког батаљона из Бијелих Вода. Формирање је завршено крајем априла (26—28) па је батаљон успјешно извршио неколико мањих акција у долини Босне. У штабу батаљона су били: командант Мелентије Бошњак, политички комесар Јосип Јовановић, замјеник команданта Оскар Дانون, замјеник политичког комесара Владимир Перић и љекар Едхем Намо. Истовремено се приступило и формирању Зеничког партизанског одреда. У његов састав ушле су четири чете Зеничког батаљона: на Коњском брду, Воштану, Чардаку, Осредку и вод у Каменици.

Но, талас пучева је захватио и зенички крај. Пуч је извршен уочи Бурћевдана 5./6. маја у штабу и четама 3. батаљона на Бијелим Водама. Био је добро организован и успјешно изведен. Извршиоци су били домаћи људи: комаидири чета Голуб Митровић и Милош Видачек, а помагали су им Вељко Вуковић, Душан Бурић, Душан Јосиповић, Воја Јакић, Воја Балач и Душан Трбић. У току два наредна дана прешле су на страну четника и остале чете Зеничког одреда, изузев чете на Осредку, коју је р&зоружао 2. ударни батаљон. Оштрица пучиста је била уперена против свих странаца, а нарочито Муслимана и Хрвата.

На Бијелим Водама је изненађен штаб 3. ударног батаљона са четама. У огорченој борби са четницима

погинуло је двадесетак другова, док су се остали спасили, а неки и поколебали. Погинули су: Ибрахим Ахметспахић из Зенице, Мехо Азабагић из Тузле, Јусуф Бунгур из Модриче, Хифзија Натић Сафет из Мостара, Мустафа Еук из Немиле — Зеница, Хабиб Куповић из Зенице, Мустафа Ганибеговић из Добоја, Ахмет Хафизовић из Рогатице, Иво Марјановић и Мијо Томић Пекмез из Хусино — Тузла, Милан Маслић из Зенице и Моско Папо из Сарајева. Из чета Зеничког одреда: Гојко Узелац, Сеад Шкрго, Станислав Трауб, Руди Мали, Мишо Дамјановић и још неки чија имена, на жалост нисмо могли утврдити. Сви погинули су били прекаљењни борци из првих дана устанка, одани и храбри чланови Партије.

У селима Каменица и Стојановићи прикупило се после пуча 8. и 9. маја, око 100 бораца из растуреног 3. батаљона и Зеничког одреда, од којих је формиран нови 3. батаљон. Батаљон је имао двије чете и штаб слиједећег састава: Војо Илић, командант, Златко Трпковић, политички комесар, Никола Продановић замјеник команданта, Владимир Перић, замјеник политичког комесара и Едхем Намо љекар. По доласку у Шековиће у батаљон су укључене и двије ударне чете Бирчанског одреда.

д) ФОРМИРАЊЕ ГРУПЕ УДАРНИХ БАТАЉОНА И ОДЛУКА О ПОКРЕТУ ПРЕМА ШЕКОВИЦИМА

Почетком маја нашли су се у Стојановићима и Каменици (15 км. источно од Завидовића) Први и Други ударни батаљон, као и Трећи, који је тих дана формиран. Са батаљонима су се налазили чланови Главног штаба и Покрајинског комитета, као и чланови Оперативног штаба за источну Босну. Ту су били: Светозар Вукмановић Темпо, Родољуб Чолаковић, Угљеша Даниловић, Авдо Хумо, Петар Стамболић (тешко рањен), Перо Косорић, Хасан Бркић, Рато Дугоњић, Павле Горанин Илија, Тодор Вујасиновић, као и већи број војно-политичких руководиоца из расутих одреда: Романијског, Озренског, Зеничког и одреда Звијезда. Са ба-

таљонима се налазила и болница са двадесетак рањеника и обољелих од тифуса. На окупу је било око 600 наоружаних *бораца и око* тридесетак другава, војних, политичких и партијских кадрова из поменутих партизанских одреда, и партијских руководилаца са терена.

Ради руковођења батаљонима у Каменици је формиран 10. маја штаб Групе ударних батаљона, у који су наименовани: командант Војо Љујић, политички комесар Цвијетин Мијатовић (налазио се у Шековићима), замјеник команданта Перо Косорић, замјеник политичког комесара Авдо Хумо, који је обављао и дужност политичког комесара, начелник штаба Предраг Марковић Алимпје, интендант Часлав Јовановић Горчин и референт санитета Др Драган Јовановић. Извршена је попуна батаљонских штабова и четних команди, па је Група добила изглед организоване војничке јединице¹⁴.

Пред руководством се поставило питање: шта даље радити и куда усмјерити правац покрета? Преовладавало је мишљење да треба кренути преко ријеке Босне и повезати се са партизанским снагама у централној Босни. То је значило напуштање матичног подручја, а већина бораца и руководилаца жељела је остати у источној Босни. Покушај прелаза Босне код Жепча, 13. маја увече, није успио због набујале ријеке.

Неколико дана послје тога три извиђачке групе су испитивале могућност преласка; једна низводно од Какња, друга код села Батићи, а трећа узводно према Семизовцу.¹⁵

¹⁴ Десети мај 1942. године је датум када је формирана Шеста бригада. Свечани чин проглашења, који је обављен 2. августа био је само потврда чињеничног стања с обзиром на слабе везе са Врховним штабом и на његово искључиво право на проглашење Бригаде.

¹⁵ Извиђачка група, која је пошла према селу Батићи, провукла се неопажено ноћу између рудничких постројења око Какња и стигла до друмског моста на Босни, код Батића. Мост је био освијетљен и обезбијеђен бункерима, са посадом која је брзо реаговала. Узбуњена је и посада у Какњу, па је извиђачка група са доста тешкоћа успјела да се склони на таван куће једног симпатизера НОП-а, на периферији Какња, гдје је и преданила. Непријатељ је цијелог дана претраживао околину, али је група остала неоткривена и по мраку је успје-

У централну Босну је упућен Рато Дугоњић ради успостављања везе са крајишким партизанским јединицама, међутим, веза није успостављена, јер се морао пробијати кроз четничку територију.

Тако се група батаљона нашла усамљена. Требало је дјеловати на бази самосталних процјена и храбрих одлука, односно интуиције другова који су били најодговорнији.

Ево шта о томе кажу другови из Главног штаба и Покрајинског комитета Партије који су били најпозванији за доношење даљњих одлука:

Светозар Вукмановић-Темпо: „... требало је одлучити куда да кренемо, јер нијесмо могли да останемо у зеничком крају... Одбацили смо варијанту да се вратимо на Романију... Остало нам је да се пробијемо у Крајину, одакле смо управо добили извјештај о превирању у редовима партизана, посебно у рејонима према р. Босни. Хтјели смо да се спојимо са Крајишким партизанским јединицама и да помогнемо да се заустави неповољан развој у Крајини. Касније бисмо се вратили у источну Босну ојачани крајишким јединицама.

(V. _г Нијесмо успјели да прећемо р. Босну јер је вода била дубока и брза; чамци које смо сами направили одмах су тонули. Требало је опет одлучити куда да кренемо. Чолаковић је предложио да се пробијемо преко Коњуха на Мајевицу и даље у Семберију. Навео је разлоге — становништво нам је наложено, хране има довољно... Чолаковић је у више наврата предлагао да се снажније оријентишемо према Семберији, Бијељини. Цвијетин Мијатовић га је у томе подржавао. (Мијатовић се тада налазио у Шековићима, прим. РП). Мислио сам да тако говоре зато што су родом из тих крајева. Међутим, овога пута почео сам да се колебам. Можда су ипак у праву?

Прихватили смо Чолаковићев приједлог и одлучили да се пробијамо преко Коњуха”.¹⁶

Родољуб Чолаковић: „... Тада се пред руководство устанка у источној Босни, које се тада налазило у зеничком крају, поставило питање: остати са Групом ударних батаљона у источној Босни или прећи у Босанску крајину, да би се отуда, ојачани са још неком крајишком јединицом, у погодном тре-

ла да се провуче кроз распоред узбуњеног гарнизона и врати у село Вукановиће. Било је јасно да је непријатељ опрезан и да контролише све прелазе на Босни, те да се без јаче борбе набујала Босна не може прећи. Истовјетне податке донијеле су и остале извиђачке групе.

¹⁶ С. Вукмановић Темпо: Револуција која тече — Мемори. стр. 274, 275. Комунист Београд, 1971.

нутку вратили у источну Босну. Послије неуспјелог покушаја преласка преко р. Босне у близини Жепча, када се питање одласка из источне Босне код неких руководилаца искристалисало као акт очајања, прећи пошто-пото у непознат крај, о коме ништа нијесмо знали, одлука је послје дуге расправе срећном промјењена...

Угљеша Даниловић: „... Друг Роћко даје кратак приказ дискусије у Главном штабу и Покрајинском комитету о тој одлуци, али чини формулацију са којом се не бих могао сложити, тј. да се питање одласка из источне Босне код неких руководилаца искристалисало као акт очајања... Тачно је да је о самом преласку било доста дискусије, као и то да је друг Роћко стајао чврсто на становишту да не треба ићи у централну Босну, него у правцу Шековића и Мајевице. Колико је другова подржавало друга Роћка, а колико је било за приједлог да се пређе у централну Босну не знам. Нормално да је неко морао пресјећи неодлучност и одлуку донијети. У датом случају то је био делегат ВШ који је истовремено био и командант Главног штаба. Да не дужим, рекао бих да је по мојој оцјени ситуација била таква да се без тешких, можда и катастрофалних посљедица сама Бригада није могла одржати на простору Романије и Зенице, а ситуацију у Шековићима и на Мајевици ми у том моменту нисмо знали. Оцењујући такву ситуацију, био сам за тај прелазак”¹⁸.

Авдо Хумо: ... Везе са Крајином и Херцеговином биле су прекинуте... Према себи смо имали новопечене зеничке четнике, сјеверно Озренски четнички одред, а са југа четничке одреде са Романије и Звијезде... Једино нам је била нејасна ситуација са Бирчанским одредом. На брзину смо закључили да је тешко повјеровати да би се Бирчански одред могао одржати као партизански у крају који су опкољавали четнички одреди. Насупрот таквом мишљењу неки су били убјеђени да се ипак одржао, иако нијесу имали никаквих информација. У закључцима о свеукупној ситуацији, сви смо се мање-више сложили да је тешка и да је најбољи излаз био да се пријеђе на другу страну ријеке Босне у централну Босну и тамо потражи пролетерски батаљон... Кадар се морао по сваку цијену сачувати. Стога је оријентација руководства и бораца била — сви смо заједнички тако закључили — да прећемо у Босанску крајину.

... Требало је да пријеђемо р. Босну у два велика чамца... У цијелој тој ситуацији срећа нам се плашљиво насмијешила: када смо чамце пустили у ријеку, вода је почела да надире у њих! Било је очигледно да тим чамцима не можемо пребацивати 600 људи...

¹⁷ Семберија у НО борби и социјалистичкој револуцији 1942. г. стр. 23 и 24. Универзал Тузла 1980.

¹⁸ Исто стр. 578.

Били смо искрено обрадовани кад смо видјели да чамни тону. Зато смо без дугог размишљања одлучили да се вратимо... По веселом жагору и ведрини гласнијег говора осјећало се да су се сви радовали...

Послије свих процјена одлучили смо да кренемо у правцу Бирчанског одреда. Сви смо наједанпут почели да претпостављамо да је остао партизански. Да ли је то био политички инстикт, да ли је то била само жеља да већ једанпут напустимо зеничку територију или случајно тачно процијењена ситуација — то није битно — тек ми смо нашли пут за који су били сви, не само руководиоци него и борци...

Коначно, 20. маја, послје десетак дана ишчекивања, сазвано је у селу Мијаковићи савјетовање војно-политичког кадра. Послије цјелодневног разматрања ситуације донијета је одлука, која ће бити од далекосежног значаја за даљњи развитак НОП-а у источној Босни: остати у источној Босни и кренути према Бирчанском партизанском одреду за који се претпостављало да се одржао, а одатле се повезати са Мајевицом и Семберијом.

Да би приказали сву тежину ситуације и неизвјесност која је била веома присутна, као и ради поштовања према другарицама и друговима о којима ће бити ријечи, изнијећемо и случај остављања болнице у селу Брњиц. Процијењено је да се на марш преко Коњуха за Шековиће неће моћи водити болница у којој се налазило око двадесетак рањеника и теже обољелих од тифуса па је болница остављена у Брњицу. Рањенике и болеснике требало је да чувају и његују уз болничарке и житељи села. Касније би се упутила једна чета да болницу доведе у Шековиће, а уколико ситуација буде повољна. Међутим, четници су брзо пронашли болницу, убили неколико рањеника и болесника, а неке су предали Нијемцима и усташама. Погинули су: Алија Хочић из Горажда²⁰, Перо Матовиновић Галама из Ту-

¹⁹ Авдо Хумо: „Године искушења и подвига“, стр. 138—144. Врк Караџић Београд, 1977.

²⁰ Алија Хочић, истакнути активиста Синдиката текстилно одјевних радника, члан СКОЈ-а од 1939., а Партије од 1940. године и члан Мјесног и Покрајинског комитета СКОЈ-а, укључио се у рад на припремању устанка, одмах након окупације. Био је ухапшен, али је успио да побегне из усташког затвора. У августу је изашао на ослобођену територију и

зле, Борђо Пајдак из Сарајева, Симо Тешњак из Какња, Хамед Циндо из Соколца, Катарина Веселић Беба из Добоја, Перо „Ужичанин“ Топ, Ивица — трговачки помоћник из Сарајева и још неки чија имена, нажалост, нијесмо утврдили. Спасли су се: Анкица Павловић-Албахари, Антонија Хењел, Азра Гребо, Ружа Ољача²¹ и Бланка Данити-Бранкица.

Група ударних батаљона је из села Мијаковићи кренула преко села Боровица према долини Криваје. Негдје око Цареве Куприје требало је прећи ријеку и домоћи се Коњуха. До Криваје се маршевало три дана. Испод села Мујезиновића постоји мост, а у њему је као и у осталим селима у долини Криваје, животарила домаћа милиција. На разговор са њима кренули су Пашага Манџић-Мурат и Хасан Бркић. Када су легионари препознали Мурата, пристали су да Групу батаљона пропусте без борбе, јер је Мурат раније долазио у ово

радио на формирању и учвршћивању скојевских организација на Романији, Звијезди и Мајевици. Почетком маја 1942. године, приликом четничког пуча у одреду „Звијезда“ код села Стоморине био је тешко рањен у ногу. Да би се избјегло тровање доктор Драган Јовановић му је ампутирао ногу обичном тестером. О томе Јовановић пише: „Алија је издржао надљудске болове без ријечи. Ја немам снаге да то опишем. Због његових патњи сам клонуо духом. Алија спада у оне људе који се зову богови“. Као тешко покретан рањеник остављен је са болницом у Брњицу. Четници су га ухватили и предали усташама у Сарајеву који су га препознали. Био је одлучан у својој држању и није открио ни једну везу. Спроведен је у Јасеновац и тамо убијен. (Есад Ченгић: Сјећање на Алију Хоџића, Источна Босна у НОБ, књ. 1 стр. 435—436. Војноиздавачки завод, Београд 1971.

²¹ Ружа Ољача се стицајем околности спасила. Она спада у пионире партизанског санитета у источној Босни. До рата је била студент и стекла је нешто знања о санитету радећи у Београду код једног љекара. Већ септембра 1941. године долази на Романију, гдје организује болницу и први курс за штована. У пролеће 1942. године разболијева се од тифуса и становништва. Постаје „партизанска мајка“, омиљена и поштована. У прољеће 1942. године разболијева се од тифуса и остаје у болници у Брњицу. Успијева да се преко везе, захваљујући својој популарности, помогне родног мјеста Жепча. Одатле се, са мајком, прикључује нашим јединицама и у току пете офанзиве поново долази у састав 6. бригаде. У њој, на разним дужностима, успјешно руководи санитетском службом.

село и одржао конференцију са сељацима. Тако је Група батаљона прешла кроз село, прешла Кривају и 25. маја, у свитање, дохватила се Коњуха. Прегршт кукуруза на борца и говече на батаљон, биле су залихе хране са којима се морао тродневним маршем савладати пусти и безводни Коњух.

По лијепом сунчаном дану, 27. маја, на врху Коњуха (1328) одмарали су се уморни борци. По наређењу Светозара Вукмановића, Авдо Хоћић Хоца се попео на врх пирамиде, којом је обиљежена тригонометријска тачка, и истакао црвену заставу, коју су за бригаду израдиле и извезле омладинке из Вареша.

Међу борцима се налазио и Милош Поповић Бурин²², који је 30. октобра 1941. присуствовао сахрани хусинског рудара Пеје Марковића, који је тешко рањен, ношен на носилима, у овом предјелу подлегао рани и сахрањен на мјесту Суводол. Мајски амбијент планине, сјећање на сахрану Пеје Марковића, и истицање црвене заставе инспирисало је Милоша Поповића да напише текст пјесме „Коњух планином“, према мелодији „Комсомолскоје сердце“. Ова пјесма је први пут изведена на приредби у Шековићима 23. фебруара 1943. године.

Коњух планином вјетар шуми, бруји,
Лишће пјева жаловите пјесме
Борови и јеле, јавори и брезе
Свијају се једно до другога.

Ноћ је шуму сву у црно завила,
Коњух стење, руши се камење,
Мртвога другара, хусинског рудара,
Сахрањује чета партизана.

Кише јесење, по гробу су лиле,
Буре сњежне кости су разњеле,
Из крви црвене хусинског рудара,
Црвено је шума процвјетала.

²² Милош Поповић Бурин, професор из Бања Луке, погинуо је 24. маја 1943. код села Кушлат-Фоча.

Коњух планином вјетри шуме, брује,
Лишће пјева пролетерске пјесме,
А на врх планине, застава се вије
Црвена од крви пролетерске.²³

Група ударних батаљона је 28. маја предвече стигла у Шековиће, центар територије Бирчанског партизанског одреда, где им је приређен срдчан дочек. После је много неизвјесности, био је то угодан доживљај, који је код свих остао дубоко урезан у сјећању.

Стање у Бирчанском одреду било је добро. Упркос четничкој пропаганди он се одржао и сачувао слободну територију. Руководство одреда и снажна партијска организација очували су га и представљао је снагу против које околни четнички команданти нису до тада предузимали озбиљније војничке акције или организовање пучева, међутим, по многим знацима тих дана, они су се темељно припремали да организују напад на ову последњу партизанску слободну територију у источној Босни. У томе их је спријечио долазак Групе ударних батаљона у Шековиће.

Бирчански партизански одред је имао око 400 бораца, сврстаних у два батаљона, двије ударне чете и двије групе, и то: Брајиначки батаљон са три чете, и око 150 бораца, командант Андрија Марковић, политички комесар Тешо Петровић; Шековички батаљон са двије чете, око 100 бораца, командант Драго Мелезовић, политички комесар Јово Васиљевић; Прва ударна чета, око 70 бораца, командир Фрањо Херљевић, политички комесар Никола Мاستилица; Друга ударна чета, око 40 бораца; командир Миодраг Трипковић Миша, политички комесар Милан Капелан; Спречанска група је имала око 20 бораца са Жарком Вуковићем Пуцаром, а Цикотска група је била исте јачине са Симом Лукићем.

Прва ударна чета је јануара 1942. формирана од бораца, пролетера, који су као рањеници или болесници заостајали из својих јединица, затим од радника из Тузле и најбољих бораца Бирчанског одреда.

²³ Текст пјесме према књизи „Борбени пут Шесте пролетерске бригаде“, Зеница, 1977, стр. 72.

Друга ударна чета је у марту 1942. формирана од радника, махом Крајишника, ЈТичана и Србијанаца из Крајишког одреда капетана Марковића и од бораца Бирчанског одреда, углавном из Спрече.

Обје ударне чете ушле су у састав Групе ударних батаљона (у 3. батаљон).

У руководству Бирчанског партизанског одреда били су у то вријеме: Милош Зекић, Цвијетин Мијатовић, Бранко Савић, Андрија Марковић и Матија Кнежевић.

е) БРИГАДА БОРБЕНИ КОЛЕКТИВ

Двомјесечни период до проглашења бригаде искориштен је за организационо сређивање Групе ударних батаљона (у даљњем тексту бригада).

По доласку у Шековиће бригада се одморила, средила и попунила. У батаљонима је извршено уједначавање бројног стања чета, наоружања и муниције. Сви батаљони су имали по четири чете, са нумерацијом од 1 до 4 у првом, од 5 до 8 у другом и од 9 до 12 у трећем батаљону.

Штаб групе — бригаде и штабови батаљона имали су конспиративне називе, који су употребљавани у свакодневном саобраћају. Штаб бригаде је имао назив „ЈБ III", што значи ЈБујић, по презимену команданта, 1. батаљон штаб „М", 2. батаљон штаб „П" и 3. батаљон штаб „И", по почетним словима презимена команданата.

Команде чета су сачињавали командир и политички комесар; командира чете је замјењивао командир првог вода, а политичког комесара секретар ћелије КПЈ, који је биран међу борцима и десетарима и који је нешто касније добио званичну функцију замјеника политичког комесара. Чете су имале једну до двије болничарке, четног економа, курира и једног или два куvara.

Бригада је на дан проглашења, 2. августа 1942. имала 623 борца²⁴, наоружана са 27 пушкомитраљеза, пу-

²⁴ У времену од 13. марта до 2. августа 1942. године у јединицама од којих је формирана бригада борило се укупно 716

шкама и бомбама. Сваки батаљон је имао око 190, а чете око 40—50 бораца.

Штаб бригаде су сачињавали: командант Војо Љујић, политички комесар Цвијетин Мијатовић, замјеник команданта Перо Косорић, замјеник политичког комесара Авдо Хумо, а од краја јула Хасан Бркић Ацо, начелник штаба Предраг Марковић Алимпје, од половине августа Руди Петовар, интендант Часлав Јовановић Горчин и референт санитета Драган Јовановић.

1. батаљон (Романијски): командант Митар Милић, политички комесар Хасан Бркић Ацо, а од краја јула Павле Горанин Илија, замјеник команданта Оскар Данон Јово, замјеник политичког комесара Дервиш Нумић, интендант Акиф Салетовић и референт санитета Бланка аднити Бранка, послѣје ње Адем Акшамија.

У руководству чета и водова били су: Миљенко Веркић, Михајло Бјелаковић, Томо Мендеш, Владо Карановић Каран, Дане Олбина, Марко Ећимовић, Никола Андрић, Салим Керић, Рагиб Циндо, Бранко Шурбат Бане, Акиф Бешлић, Мидхад Хаћам Аћим, Нисим Албахари Рајко, Јанко Вучићевић, Раде Боровчанин, Јоцо Радић, Мустафа Фејзо.

2. батаљон (Мајевачки): командант Ратко Перић, политички комесар Пашага Манџић Мурат (од августа Бранко Драшковић) замјеник команданта Руди Петовар, од августа Јурај Ковачић, замјеник политичког комесара Мирко Филиповић, интендант Весо Радојчић и референт санитета др. Роза Папо.

У руководству чета и водова били су: Лазо Лазич Стојановић, Вељко Лукић Курјак, Дујо Рикић, Нешо Петровић, Теуфик Селимовић Бућони, Јосип Јовановић, Сејдо Карамехмедовић, Исмет Капетановић, Миљенко Цвитковић, Казимир Франковић, Мухидин Бегич, Фадил и Рефик Бешлагић, Мирко Мијојлић, Фикрет Дедић, Милутин Марјановић и Мирко Симић.

бораца од тога 686 су били мушкарци а 30 жена. У том периоду погинула су 63 борца а 30 их је прекомандовано, тако да је на дан проглашења бригада имала 623 борца. Међу њима је било: радника 286, земљорадника 224, ученика 91, студената 34, службеника 66 и осталих занимања 15. (Борбени пут 6. пролетерске бригаде стр. 616).

3.батаљон: командант Војислав Илић, политички комесар, Златко Трпковић, замјеник команданта Никола Продановић (после њега Јован Пилиповић), замјеник политичког комесара Владимир Перић Валтер, интендант Фадил Пашић и референт санитета Етхем Еамо.

У руководству чета и водова били су: Фрањо Херљевић, Душко Благојевић, Милорад Трипковић Миша, Брана Марковић, Мухарем Мерџић, Филип Карић, Мелента Бошњак, Милош Поповић Бурин, Никола Мاستилица, Омер Маслић, Нећо Богићевић, Милорад Миклавчић, Коста Шарановић, Ратко Вокић, Ремзија Твртковић, Милан Капелан, Лале Ивановић, Леон Фликер Лука, Слободан Синђелић, Мирослав Сабрић.

У техници штаба бригаде радили су: Мирко Остојић, Едо Ицаковић, Јешуа Салом „Шуица" и Макс Лобенички. иВјести које су слушане преко радио-станице Слободна Југославија редовно су штампане и умножаване.

У редовима бригаде се налазила већина партијског чланства из источне Босне²⁵. То је био водећи кадар устанка у источној Босни и борци политички и класно опредељењени за борбу против окупатора и домаће контрареволуције. Партијске и скојевске организације имале су велику улогу у војном и политичком животу јединица, а такођер и на терену, на којем се кретала и борила бригада.

У четама и штабовима батаљона су биле партијске ћелије. Њиховим радом је руководио батаљонски биро, чији је секретар по функцији био замјеник политичког комесара батаљона, а чланови: политички комесар батаљона, секретари ћелија чета и секретар СКОЈ-а у батаљону. Батаљонски партијски бирои били су везани за партијског руководиоца бригаде, који је по

²⁵ У вријеме формирања у бригади је било 305 чланова КПЈ, 28 кандидата и 147 чланова СКОЈ-а. Овај број се повећавао, јер нијесу урачунати они који су примљени дослије формирања. Борци су потицали из свих крајева Југославије: из СР БиХ, 619, СР Црне Горе 12, СР Хрватске 33, СР Македоније 3 СР Словеније 3, СР Србије 38, ван територије СФРЈ војно је 7 бораца. Од 619 бораца из СР БиХ из источне Босне су била 533, из Босанске крајине и средње Босне 59 и Херцеговине 27 бораца. (Борбени пут Шесте пролетерске бригаде стр. 616).

функцији био замјеник комесара. Слична је била и организација СКОЈ-а у бригади: у четама су постојали активни, чији су секретари били борци или десетари, чланови КПЈ, а у батаљону је постојао батаљонски комитет. На челу омладинске организације у бригади био је бригадни руководилац СКОЈ-а.

Бригадни санитет је био добро организован и пружао је помоћ и народу. Иако без специјалиста и довољно медицинских инструмената и лијекова, љекари су успјешно вршили сложеније хируршке интервенције. Бригадна болница је била покретна, а о снабдјевању храном, одјећом и завојним материјалом бринули су сви борци, јер је постојао култ рањеног друга. И народ је према рањеницима био пажљив. Доносио је храну, пресвлаке и др. иако је и сам оскудијевао. У тежим ситуацијама, када би се број рањеника повећао, болници су давани јахаћи и товарни коњи за њен транспорт. Лаки рањеници, они који су могли пјешачити, ишли су са болницом, а тежи су ношени на носилима. Они су првом приликом слати у болницу у Шековиће, а касније, у прољеће 1943., у базе у Семберији, или су се, ако је било могуће, склањали код сарадника НОП-а по селима. Иначе, болесни од разних болести (изузев тифуса) по правилу се нису лијечили у болници, већ су болест преболијевали са јединицом у покрету или борби. Посебан значај је придаван превентивним мјерама. Одржавање личне и опште хигијене било је саставни дио организованог војничког живота.

Интендатуру, која се бринула о исхрани, борци су звали комора. Штаб бригаде и батаљони су имали комору од неколико коња за ношење резерви хране и алата за приручне радионице. Храна се, најчешће, спремила у четним кухињама, а ако се морало хранити по домовима, то се радило увијек организовано, преко интендантства и политичког комесара, и на добровољној основи. Када би се дошло до плијена у животним намирницама дио плијена је дијељен становништву. То је било од великог политичког значаја, јер је народ и на основу тог геста цијенио да су партизани његова војска.

У храни се нарочито оскудијевало за вријеме боравка бригаде у Бирчу. То је пасиван крај, и тешко је

исхрањивао и властито становништво. У лето 1942. залихе хране биле су на измаку, па је у неколико напада на непријатељеве транспорте на цести Власеница—Зворник заплијењено нешто живежних намирница и стоке. То је дијелом давано као помоћ пострадалим сељацима. И поред свих тешкоћа НОО у Шековићима је успјевао да обезбједи неопходне артикле исхране (хљеб, месо). Направљена је пекара и складиште хране и основане разне радионице. Недостајало је поврће, шећер и масноћа. Борци су дневно добијали два obroка, који су се састојали од парчета хљеба, најчешће од кукурузног брашна, и меса, а понекад и запржену супу и вариво. Интенданци и кувари су се сналазили на разне начине и проналазили разне „рецепте“ у кухању хране (цанарике и свеже шљиве, тикве, пекмез од шљива) итд. Али ни овакви „рецепти“ нису могли надокнадити минимум калорија потребних за живот људи. Борци су физички били прилично исцрпљени, и тек септембра, када је бригада стигла на Мајевицу и у Срем, исхрана је побољшана.

Материјално обезбјеђење је било, такођер, слабо. Муниције није било довољно — на пушкомитраљез је долазило око 180 метака, а на пушку од 30 до 50 метака. Просјечно, сваки други борац је имао ручну бомбу. Било је још прилично бомби са фитиљем, израђених од водоводних цијеви у партизанским радионицама.

Борци су оскудијевали у одјећи, а нарочито у обући. Обућа је прављена у приручним радионицама од нештављене коже; то су били опанци, звани „путравци“.

Завоје су другарице правиле од платна, а сваки употрејебљени је пран и дезинфикован у пари.

У оквиру чета и батаљона формиран су културно-просвјетни одбори, хорови и групе који су давали приредбе, изводили скичеве или хорске рецитације.

Бригада је имала и своју пјесму. Ријечи и музику је написао Оскар Данон, када је на Романију дошла Прва пролетерска бригада.

У бој!

„ *У бој! у бој! Напријед у бој!*
Доста је фашизма и крвавог терора,
Мусолини, Хитлера, глава пасти мора!
Сијече и руши, диже и гради
Убија и суди непријатељској глави!
Ко је то? То је: Шеста
Пролетерска бригада руши фашистички ред,
Пролетерска бригада ствара нови свијет!

Борци бригаде су завољели ову пјесму, сматрали су је својом и задржали је у сјећању.

Партијско политички рад је био веома развијен. Правило је било да се свака акција, успјела или неуспјела, анализира у оквиру ћелија КПЈ, скојевских активита и на четним конференцијама и састанцима штабова. Све негативне појаве биле су предмет самокритике или отворене критике.

Извођена је, када је год било могуће, и интензивна војна обука, бораца и старјешина. Борци су се обучавали у руковању оружјем и тактици борбе — напад, одбрана, извиђање итд., а старјешине у руковању јединицама у борби, читању карата, оријентацији на земљишту и отклањању свих војничких слабости које су уочаване за вријеме извођења акција — борби.

Тако је бригада живјела организованим војничким и друштвено-политичким животом. То је био монолитан колектив, повезан високом револуционарном свијешћу, свијесном дисциплином и веома топлим другарством.

ПРВА АКЦИЈА

а) ПРВИ И ДРУГИ ПОКУШАЈ ОДААСКА НА МАЈЕВИЦУ

По доласку бригаде у Шековиће, првих дана јуна, извршена је акција на разуђено село Церску, које се налази западно од цесте Милићи—Нова Касаба. Село је бранила домаћа милиција, која се ослањала на усташке посаде у Милићима и Новој Касаби. Пошто није Давала отпор, милиција се повукла у Нову Касабу, а

из села је евакуисана већа количина житарица и нешто стоке. Све се свело на економску акцију, којом је донекле ријешена исхрана војске у Шековићима. Сјутрадан је милиција са усташама напала 1. батаљон, који се није упуштао у борбу, већ се повукао.

Слиједећи објекти напада били су усташка посада у Власеници, која се састојала од једног усташког батаљона из састава 3. усташког здруга који је контролисао цијелу граничну област према Србији и непријатељска упоришта на Хан Погледу и у Милићима.

Власеница се налази у подножју планине Јавор. На југу, одмах изнад мјеста, дижу се висови: Орловача (к. 867) Виселац и Кик (к. 904) и Хан Поглед (к. 1190), који су били спољни положаји аз одбрану насеља. Према сјеверу се простире брежуљкасто земљиште, прилично отворено и тешко приступачно за нападача. Како се налази на средини пута између Зворника и Соколца, непријатељ је Власеници придавао, због положаја, посебну пажњу и држао је у њој од априла 1942. па све до половине 1943. године јаку посаду.

Хан Поглед је најважније упориште између Власенице и Хан Пијеска, а налази се у шумском предјелу, тако да је нападач могао постићи изненађење.

Милићи су мало мјесто на раскрсници путева за Зворник, Сребреницу и Власеницу, па је због свог географског значаја било посједнуто снагама до једне сатније, састављене од усташа и домаће милиције.

Планом напада, који је разрадио штаб бригаде, било је предвиђено да се оба упоришта нападну 15. јуна истовремено, и то:

— десна колона, у саставу: 1. батаљон бригаде, Брајиначки батаљон Бирчанског одреда и добровољачка чета Реље Васковића, напада на Хан Поглед, на непријатељеву посаду коју је сачињавала једна усташка сатнија;

— средња колона, састава: 2. и 3. батаљон бригаде и Шековички батаљон Бирчанског партизанског одреда, напада посаду у Власеници. Други батаљон и чета Шековичког батаљона нападају на спољња упоришта: Кик, Виселац и Орловачу, а остале снаге на само мјесто;

— лијева колона, састава: чета 3. батаљона и Залужковички добровољачки батаљон²⁶, напада непријатељеву посаду у Милићима.

Напад је почео 15. јуна у 03.00 часа ујутру. Десна колона, под заштитом мрака, успјешно се привукла кроз шуму усташким положајима на Хан Погледу. Изненада, борци су ускочили у ровове и, после краће борбе, углавном растјерали посаду нанијевши јој губитке од преко 10 мртвих. По извршеном задатку постављена је засједа према Хан Пијеску, која је већ у раним јутарњим часовима одбила напад Нијемаца и усташа са неколико танкета. На Хан Погледу заплијењена су два пушкомитраљеза, око 30 пушака и 15 000 метака, као и доста одјеће, обуће и нешто хране. Јединице су се повукле са положаја тек пошто су добили обавјештење да је напад главне колоне на Власеницу обустављен.

Средња колона је у почетку имала успјеха. Препадом је заузела Кик (к. 904 и наставила напад према Виселцу (положај изнад саме јужне ивице мјеста). Борба за Виселац је трајала до 10.00 часова, али напад није успио. Орловача, такођер, није заузета. Батаљон, који је са сјевера нападао на само мјесто, пришао је првим кућама, али су усташе, охрабрене што су задржале Виселац и Орловачу, извршиле противнапад и приморале батаљон на повлачење. Око 10.00 часова је оцијењено да даљи напад нема изгледа на успјех, па је наређено повлачење. На Кику је заплијењен 1 пушкомитраљез и око 4 000 метака.

Ни лијева колона није извршила задатак. Чете Залужковачког батаљона су се поколебале и повукле чим су усташе отвориле ватру и пружиле снажнији отпор. Малобројна чета 3. батаљона, оставши усамљена, такође се повукла.

Непријатељ је већ у свануће подржао браниоце Власенице са неколико авиона, који су бомбардујући и митраљирајући јединице на положајима унијели пометњу међу борцима.

²⁶ Формиран је марта 1942. После овог напада убрзо се распао.

Тако први напад бригаде није успио, а разлози су били сљедећи:

— напад је изведен на сувише широком фронту, па су снаге биле расуте;

— због велике ширине фронта напада није могло да се организује садејство колона;

— напад на само мјесто извођен је фронтално: на најважније непријатељеве положаје Кик, Виселац и Орловачу одређене су недовољне снаге;

— непријатељева ватра је била добро организована, а нарочито је успјешна била минобацачка ватра;

— напад на усташки гарнизон у Власеници је показао да се већа и утврђена непријатељева упоришта не могу заузимати препадом на линије спољње одбране. Потребне су брижљиве припреме и посебно ангажовање сарадника у самом мјесту. План напада треба заснивати на ноћном изненађењу, тј., почети га са падом мрака, уклињавањем снага и нападом на унутрашње утврђене тачке, у сарадњи са активистима у граду. На тај начин може да се неутралише непријатељев систем ватре, који нарочито долази до изражаја у току дана, разбије систем командовања и наруши компактност одбране²⁷.

У овим борбама је погинуло 17, а рањено око 40 бораца. Из бригаде су погинули: Мошо Алкалај Буки из Бијељине, Мустафа Алајбеговић из Фоче, Владо Драгић из Какња, Бранко Љубинковић из Зенице, Лазо Стојановић Лазић из Бијељине, Дурмо Сућеска из Рогатице, Акиф Тутић из Власенице. Имена осталих погинулих из бригаде и батаљона одреда, нажалост, нисмо могли установити.

²⁷ У јуну 1943. године, батаљони Прве пролетерске бригаде су ослободили Власеницу. Дијелови бригаде су се ноћу уклинили у град, напали на центре везе и команде и створили пометњу у редовима браниоца. Послије тога лако су савладале спољне линије одбране.

Такву тактику ноћних напада и уклињавања источно-босанске јединице су почеле примењивати тек у јесен 1943. године приликом ослобођења Тузле, Вареша и неких других мјеста.

Губици непријатеља, из њихових званичних извјештаја, износили су 7 погинулих и 14 рањених²⁸. Међутим, били су много већи, јер је само на Хан Погледу погинуло десетак усташа.

Успјех је у овој акцији постигнут само на Хан Погледу, али је она, и поред тога, одјекнула широм источне Босне. Послије скоро тромјесечног затишја напади на окупатора и његове помагаче су поново отпочели и било је јасно да партизанске снаге нису уништене, како су тврдили Нијемци, усташе и четници. Било је само гштање времена када ће борбе попримити шире размјере и зато су Нијемци одмах отпочели са припремама за напад на слободну територију у Бирчу. Снажнија непријатељева офанзива отпочела је у другој половини августа.

и) ПРОГЛАШЕЊЕ БРИГАДЕ

Почетком јула са Зеленгоре је стигао Раде Јакшић, са неколико партизана²⁹. Он је донио нове податке о ситуацији око Фоче. На сектору Јахорине, Рогатице и Чајнича у току априла су вођење жестоке борбе. Нападали су усташе и четници, а у мају је почео напад Нијемаца и Италијана — почела је прољетња офанзива. Партизани су напустили Чајниче, Горажде и Фочу, а центар борби се пренио у Херцеговину и Црну Гору. Међутим, партизанске снаге су, због четничке издаје, напустиле Црну Гору и Херцеговину, па се на простору Зеленгоре, око Врбнице, концентрисало пет бригада са Врховним штабом.

На основу овог обавјештења, одлучено је да Светозар Вукмановић пође до Врховног штаба, да га обавијести о ситуацији у источној Босни и прими директиве за даљи рад. Са Темпом је, у пратњи једне десетине, кренуо и Тодор Вујасиновић. У исто вријеме су

²⁸ Зборник IV, књ. 5, док. бр. 166.

²⁹ Јакшић је био командант Власеничког одреда добровољачке војске. Када је почетком априла, Францетић продирао са усташама из Хан Пијеска у Власеницу одред се распао, а Јакшић је са батаљоном пролетерске бригаде кренуо за Фочу.

на Мајевицу и у Семберију упућени курири, да прибаве податке о стању у том крају.

У очекивању Вукмановићевог повратка из Врховног штаба, бригада се налазила око Шековића и изводила је мање нападе на усташе и транспорте на комуникацијама.

Темпо се вратио из Врховног штаба крајем јула, а Врховни штаб је крајем јуна и почетком јула, извршио, са четири бригаде, познати маршманевар. На широком фронту, између Хацића и Коњица, бригаде су прегазиле непријатељеве посаде и кренуле према западној Босни. На подручју Зеленгоре и Трескавице остала је 5. црногорска бригада и Херцеговачки НОП одред.

Темпо је путовао 10 дана до Врховног штаба и толико назад. Ишао је преко организованих јавки и пунктова, које је организовала партијска организација на Милан планини, Гласинцу, Црној Ријеци, Јахорини и даље.

Ево како Темпо описује разговор код друга Тита:

Тита сам нашао у селу Сеоници, близу Острошца. Много се обрадовао када ме је видео, јер је вјеровао да смо сви ликвидирани. Тим веће је било његово изненађење, када сам га обавијестио да смо створили бригаду.

„То ће бити шеста бригада — радосно ми је саопштио“.

И даље: „Обавијестио сам друга Тита о стању у источној Босни... Када сам рекао да смо могли постићи и веће успјехе да није било опортунизма у односу на четнике, прекинуо ме и казао: „Опортунизам је свакако лош. Против њега се треба борити ... Међутим секташтво оставља много теже посљедице ...“

Зачућено сам га погледао. Схватио је мој поглед и на њему својствен начин почео ми је примјером објашњавати разлику: „Само са једном десетином прошао си скоро јавно кроз села која сте напустили... Покушај да то урадиш у Црној Гори или Херцеговини! Диференцијација је постепен процес и она споро сазријева у масама. Ако се процес насилно убрзава, посљедице могу бити веома лоше“.³⁰

³⁰ Светозар Вукмановић, н. д. књ. 1, стр. 277—278.

Друг Тито је поставио пред бригаду слиједеће задатке:

— да се Група удариих батаљона прогласи Шестом источнобосанском НОУ бригадом;

— да бригада остане на терену источне Босне, да мобилизира што више људи, да се упорно бори за политички утјецај на терену, изводи акције и маневрише по цијелој источној Босни, а тек у крајњем случају да крене преко ријеке Босне у правцу главнине снага НОВ;

— да се ради усклађивања дејстава повеже са 5. црногорском бригадом и Херцеговачким НОП одредом, који се налазе на простору Трескавице и Зеленогори (ради тога је у правцу Зеленогори пошао Угљеша Даниловић).

Крајем јула у Шековиће је изненада стигао Бранко Драшковић, који је донио поруку од Штаба 5. бригаде. Одмах затим вратио се и Угљеша Даниловић, који је донио вијест да су 5. црногорска и Херцеговачки одред, под притиском четника и Италијана, напустили Зеленогору и упутили се преко Трескавице у западну Босну.

Тако су планови садејства отпали, а 6. бригада је остала сама у источној Босни.

Крајем јула је извршена економска акција на селу Грачаница и Зло Село, у којима се налазила сеоска милиција. Акција је само дјелимично успјела, јер је милиција дала организован отпор. Ради обезбјеђења хране, организоване су и засједе на цестама Зворник—Власеница и Кладањ—Тузла.

У складу са директивама које је Светозар Вукмановић добио у Врховном штабу и ЦК КПЈ, Покрајински комитет је донио одлуку да у Сарајево крену Авдо Хумо, Зага Блажић, Шахин Шахинпашаић и Младен Кнежевић Трактор. У августу је послато још неколико група активиста на рад у сарајевску партијску организацију, у којој се почетком љета' десила провала. Том приликом су похапшени многи активисти и од тада је прекинута свака веза са партијском организацијом. Авди Хуми је стављено у задатак да изврши реорганизацију партијске и скојевске организације, да се про-

шири и успостави везе и канале за излазак активиста из Сарајева у јединице НОВ. Добио је и задатак да се повеже са Обласним комитетима у Босанској крајини и Херцеговини и успостави везу са Врховним штабом.

Са задатком да се повеже са тузланском партијском организацијом и да мобилише нове борце за попуу бригаде, у тузлански базен је упућен Пашага Манџић са десетином бораца, углавном Тузлака.³¹

Ради успостављања везе са Србијом упућен је Предраг Марковић Алимпије. Он је са мањом пратњом препливао Дрињу и успоставио везу са руководством НОП у Србији.³²

Крајем јула су извршене све припреме за свечано проглашење Групе ударних батаљона у Шесту источно-босанску народноослободилачку ударну бригаду.

Прије подне, по лијепом сунчаном дану 2. августа 1942. године, батаљони су били постројени на пољани између Ловнице и Шековића. У строју уз батаљоне налазили су се делегати Бирчанског и Романијског одреда и представници Партије и народне власти из Бирча и са Романије.

Свечани чин проглашења извршио је Светозар Вукмановић Темпо, који је у свом говору пренио поздраве друга Тита и изнио задатке које бригада треба да извршава.

Проглашење 6. бригаде било је празник за читаву устаничку источну Босну, у којој су се батаљони, постројени за смотру, одржали упркос великим тешкоћама. Они су под заставом бригаде требали да разгоре

³¹ Пашага Манџић, је успоставио везу са партијском организацијом у Тузли. Написан је и проглас у коме се позивају радници и омладина да изађу из града и приступе 6. бригади. Међутим, више због субјективних, а и објективних околности, одзива није било. Најзад, послје мјесец дана ишчекивања, група је била проваљена издајом. Манџић је са још два борца успио да се пробије кроз обруч усташа и жандарма и стигне бригаду на Мајевици. Остали су погинули или ухваћени, одведени у логор и побијени.

³² Предраг Марковић је извршио задатак. Повезао се са руководством у Србији. Децембра 1943. стигао је са јужно-моравском бригадом, као њен командант, у источну Босну. Погинуо је 24. децембра 1943. недалеко од села Бријесница (Лукавац).

пламен устанка, који је привремено био спласнуо. За све поштене и напредне људе, којима је слобода земље била на срцу, бригада је представљала симбол неустрашивости. Активисти НОП-а раскринкавајући политику окупатора и његових домаћих слугу, могли су обећати народу да ће их Шеста казнити за њихове злочине, а народи источне Босне су у њој гледали велику и неустрашиву снагу и наду за своју слободу. И заиста, о бригади су кружиле разне легенде, о њеној снази, бројности и наоружању, па је окупатор на њу рачунао као на озбиљног противника. И доцније, када су војничке снаге на тлу источне Босне нарасле на три дивизије, народ је 6. бригаду називао „наша бригада“.

Послије проглашења, сјутрадан 3. августа, у шљиву изнад самих Шековића одржано је партијско савјетовање, на којем је присуствовало око 330 чланова Партије и кандидата, око 150 чланова СКОЈ-а и неколико десетина партијских радника са терена Бирча и Глашинца.

Политички реферат је одржао политички комесар Цвијетин Мијатовић, а организациони замјеник политичког комесара Хасан Бркић. На савјетовању је дата перспектива даљег дјеловања бригаде: остати у источној Босни, водити бескомпромисну борбу против окупатора и његових помагача, политички и војнички јачати оружане групе које су се одржале скоро у свим крајевима, јачати утицај Партије и народне власти, одржавати код народа увјерење да је криза устанка пролазног карактера.

Слиједећи задатак, веома важан за бригаду био је: наставити борбу за братство и јединство свих народа који живе на тлу источне Босне, јер је окупатор, помоћу усташа и четника, успио да у многим крајевима угрози ту велику и значајну тековину. Пред све комунисте је постављен јасан задатак: стално и упорно раскринкавати све покушаје распиривања братоубилачке мржње и међусобног истребљивања; у ослободилачке редове прихватити све оне који воле своју земљу и поштују равноправност народа који живе на овом тлу и који су спремни да се боре за своје национално и социјално ослобођење — за нову Југославију.

Савјетовање је, због присуства делегата партијских организација са терена и донијетих закључака, имало шири карактер — било је то савјетовање комуниста скоро читаве источне Босне.

Присутнима су били јасни непосредни задаци и велика одговорност која је стајала пред комунистима за даљи развој устанка.

Савјетовање је завршено негдје послије поноћи. Интернационала, која је запјевана на крају, представљала је заклетву да ће се комунисти и скојевци бригаде храбро и истрајно борити до побједе и да ће застави слободе, братства и јединства поново залепшати широм источне Босне.

Тада је донијета значајна одлука да се руководство окрњеног Романијског партизанског одреда, које је дијелом напустило Романију, врати на свој терен. Наиме, послије осипања у једним и четничких пучева у другим батаљонима одреда, јединице које су остале вјерне НОП-у повукле су се, под притиском Нијемаца и усташа преко ријеке Праче према Фочи и Врбници. Мањи број бораца је ушао у састав 1. пролетерске бригаде (око 70), а остали су се у јуну, одлуком Врховног Штаба, вратили натраг на Романију. Тако се на подручју Гласинца, рогатичког и јахоринског краја нашло око 200 бораца који су били организовани по групама. Руководство Романијског одреда требало је да повеже све ове борбене групе и да дјелује према реалним приликама. У руководство су постављени: командант Божо Југовић, политички комесар Грујо Новаковић, замјеник команданта Томо Букић, замјеник комесара Саво Прећа и начелник штаба Никола Продановић³³.

Истовремено је обновљен и Окружни комитет КПЈ за Романију, са задатком да повеже све партијске

³³ У току лета и јесени 1942. године штаб Романијског НОП одреда успио је да повеже борбене групе и да се, и поред јаког терора и прогона, одржи на терену и изведе мање акције. Крајем 1942. од ових група је формиран Гласиначки батаљон, који је ушао у састав 6. бригаде.

раднике на терену и успостави везе са партијском организацијом у Сарајеву.

3. БОРБА ЗА ОПСТАНАК БРНГАДЕ У ИСТОЧНОЈ БОСНИ

а) ПРВИ И ДРУГИ ПОКУШАЈ ОДЛАСКА НА МАЈЕВИЦУ

Курири који су крајем јуна кренули на Мајевицу и у Семберију вратили су се у Шековиће, а у исто вријеме стигли су курири које је упутила партијска организација из Семберије. На тешком и мукотрпном путу курири су прошли између милицијских, легијских и усташко-домобранских посада у долини ријеке Спрече, а затим кроз четничку територију преко Мајевице. Извјештаји о стању на Мајевици и у Семберији, које су донијели, били су такви да је донијета одлука да бригада крене на Мајевицу.

У знак сјећања на августовске дане, када је пукла прва устаничка пушка у Бирчу, организована је, на годишњицу 5. августа 1942., народна прослава у шуми Бишина, на мјесту званом Бунарић. Прослави је присуствовало око 2000 партизана и становника из околних села.

Окупљеним борцима и становништву говорили су Родољуб Чолаковић и Саво Савић, свештеник из Шековића, један од оних који су се одмах определијели за НОП. Народ је са великим интересовањем слушао излагање о унутрашњој и спољњој војно-политичкој ситуацији. И поред тога што су времена била тешка, пуна неизвјесности, видјело се да је народ овог краја увјерен у побједу и ријешен да и даље остане непоколебљив у борби коју води Партија.

Послије званичног дијела прославе настало је народно весеље, а у сумрак се бригада почела спремати за покрет, јер је требало кренути за Мајевицу.

По мраку је бригада кренула према селу Рашеву, одакле је требало да се спусти у долину ријеке Спрече, пређе цесту Тузла—Зворник и ухвати се гребена Мајевице. Да би неопажено стигла на Мајевицу требало

је цесту прећи без борбе, односио провући се у току ноћи кроз усташко-легијске и милицијске засједе. Међутим, због погрешног прорачуна времена, који се заснивао на оцјенама водича-домаћих људи, закаснило се. Било је већ око 02,00 часа ујутро, а колона још није стигла до Спрече. Постало је јасно да се цеста не може прећи у току ноћи, а прелазак у свануће значао је борбу са усташама и легијом, затим и са четницима који су се налазили на јужним падинама Мајевице.

Штаб бригаде је донио одлуку да се предани у шуми код села Рашева и да се идуће ноћи, 6/7. августа, настави покрет за Мајевицу.

Један безначајни инцидент, који се десио сјутрадан, пореметио је даљи покрет. У долини Спрече, у селима Подборогово, Матковац и Калајцићи, налазио се четнички батаљон „војводе“ Ковачевића, који је као и други четнички команданти склопио споразум о сарадњи са тзв. НДХ. Његов батаљон, јачине око 200 четника, чувао је заједно са усташама цесту Тузла—Зворник. Једна јединица овог четничког батаљона успјела је на превару да зароби седам бораца 3. батаљона, чиме је било откривено присуство бригаде. Пошто је непријатељ могао да оцијени правац покрета бригаде, штаб је одлучио да привремено одустане од покрета на Мајевицу, нападне четнике и ослободи заробљене борце.

Слиједећег дана, 7. августа у зору, извршен је напад на батаљон „војводе“ Ковачевића. Четници су се разбјежали, а Ковачевић је побјегао усташама у Цапарде. Заробљено је четрдесетак четника, који су разоружани и пуштени својим кућама. Наши заробљени борци такође су ослобођени.

Непријатељеве посаде су биле у стању приправности, па је прелазак цесте за Мајевицу био ризичан. Због тога се бригада 13. августа вратила у Бишину, одакле је прије осам дана кренула за Мајевицу.

Пошто је намјера бригаде да крене преко цесте Тузла—Зворник била откривена, донијета је нова одлука: кренути преко Коњуха и одатле се спустити у рударски базен Бурћевик, па преко Кисељака проду-

жити иа западне обронке Мајевице. Према расположивим подацима, непријатељеве посаде у Бурђевику и Кисељаку су биле малобројне, па се рачунало на изненађење и плијен, нарочито у муницији.

Бригада је 14. августа увече кренула новим правцем. Читав дан је падала киша и тек предвече је престала, али се тада појавила магла. Због слабог прорачуна времена бригада је поново лутала по мрклом мраку и магли, и тек слиједећег дана ујутро прешла је цесту Тузла—Кладањ, код мјеста Растић. На свом путу прошла је кроз попаљено и напуштено село Оловци, а из сусједног села Брлошке на њу је припучала легија, али је пут настављен без тешкоћа. Преко Жежевика, негдје рано послје подне, стигла је на мјесто Миљковац. Уморни од дугог и заморног марша, борци су полијегали и заспали, а штаб је ријешавао о даљем покрету. Одлучено је да се на Миљковцу преноћи, и сјутрадан, зором, настави покрет.

Према Кладњу, на путу којим је колона дошла, држао је обезбјеђење 1. батаљон. Кладањска легија је дознала за покрет, па је у току ноћи поставила засједу на цести Кладањ—Тузла. Како је партизанска колона лутала цијелу ноћ и није стигла на цесту у очекивано вријеме, засједа је повучена. Непосредно иза тога наишла је колона, а легионари су, дознавши за то, слиједили њено зачеље. Због небудности батаљона, који је прије времена повукао обезбјеђење, легионари су кроз густу шуму и високу папрат изненада упали у логор. Било их је око 200 и потпуно су изненадили сва три батаљона, који су се налазили на окупу. Настала је гужва у којој се првих неколико минута није знало ко одакле напада, јер су густа шума и висока папрат сакривали и нападаче и браниоце. Први батаљон, који је био на удару, помијешао се са легионарима и задржао их је док се остала два нису средила. Напад је, затим, усмјерен према штабу, око којег се налазило највише коморе, врећа и осталог, што је изгледало као „богат плијен“. Други батаљон се снашао послје неколико минута и извршио је противнапад, зауставивши нападача, који је притиснут са свих страна почео да бјежи. Као што су се изненадно

појавили легионари су за трен и нестали у густој шуми. На попришту борбе је остало десетак мртвих и неколико рањених, махом око мјеста гдје се налазио штаб.

Батаљони су, такође, имали губитака, највише у тренутку када су легионари изненада упали међу борце који су се по групама одмарали. У овом кратком окршају погинули су: Русмир Горушанин из Рогатице, Алекса Букић из Соколца, Мидхат Хаћам Аћим из Братунца, Јосип Јовановић из Зенице и Петар Маслењак из Зенице, а тешко је рањен Сејдо Карамехмедовић из Требиња који је и подлегао ранама. Већина погинулих другова били су искусни војни и политички кадрови, руководиоци чета и водова.

Први дан марша преко беспутог и пустог Коњуха показао је да ће даљи покрет бити веома тежак. До првих села је требало маршевати још један дан, а на изненађење се није могло рачунати, јер је непријатељ, обавијештен о покрету, појачавао своје посаде око Бурђевика и Репника. Због тога је донијета одлука за повратак у Шековиће.

Сјутрадан, по мраку, бригада је напустила Коњух, и преко Трош кама и села Тарева спустила се на цесту Кладањ—Тузла, коју је прешла код села Матијевићи. Послије два дана стигла је у Шековиће. Цеста Тузла—Кладањ прећена је под доста необичним околностима. Услијед физичких, а посебно психичких оптерећења, по мрклој, спарној и доста топлој августовској ноћи, код бораца су се у колони јављали учестали случајеви халуцинација. Наређења, која су са чела преношена дуж уморне и полууснуле колоне, губила су сваки смисао док би стигла до средине и зачеља. Тако су преношена наређења која нико није издао: „ходај по прстима, скидај ципеле, свијетло камиона, шум мотора" итд. У ствари, колона је пролазила изнад воденице, чији су жрвњеви стварали монотони звук мотора, а петролејка свијетло аутомобилских фарова итд.

Присуство непријатеља при сваком бригадном маршу уносило је несигурност и психичку напетост, а понекад, код лабилних личности, елементе панике.

Било је јасно да се непријатељ не мири са присуством бригаде, па је створио такве услове да она не

може извршити незапажен покрет, још мање акцију, а да не буде приморана на јачу борбу. За бригаду је прихватање борбе под неповољним условима значило и трошење недовољних снага, повећавање губитака и смањивање ионако малих резерви муниције. Требало је тражити објекат за напад у којем би она имала иницијативу и могућност да приреди изненађење. Такав објекат на простору Бирча је у то вријеме било тешко наћи.

По повратку у Шековиће одржани су партијски састанци и четне конференције и критички је анализиран протекли неуспјешни период. Одлучено је да бригада крене према цести Власеница—Зворник у села Рајевину и Церску. Одатле је требало организовати нападе на мања усташка упоришта и истовремено извршити припреме за поновни покрет на Мајевицу. До напада није дошло јер су непријатељеве колоне већ 24. августа примијећене на цести Зворник—Власеница.

6) ОФАНЗИВА НА ШЕКОВИНЕ (24—30. август 1942 године)

У цијелој источној Босни једине партизанске снаге у то вријеме биле су 6. бригада и Бирчански одред, поред нешто већих изолованих група на Романији и мањих на Мајевици и у Семберији. Њихово постојање, као и слободна територија у Бирчу, било је стална опасност да се устанак поново распламса.

Иако је бригада била бројчано мала, локални четнички и усташки команданти су увеличавали њену снагу, тако да су Нијемци у званичним документима тврдили да постоји бригада од 1200 до 2000 бораца, разни официрски курсеви, велики магацини и болнице у „партизанском гнијезду“ Шековићи³⁴.

Све то их је навело да предузму озбиљнији напад, ангажујући главнину 718. њемачке дивизије (пет бата-

³¹ У заповијести 718. њемачке дивизије за напад на партизанске снаге у рејону Шековићи-Власеница каже се у уво-ду: „У рејону Шековићи... налазе се јаче партизанске снаге, које већ неколико недеља знатно ометају да се ослободи источна Босна...”

љона), 3—4 усташка и 3 домобранска батаљона, 3 артиљеријска дивизиона, чету жандарма и вод тенкова. Учествовало је 11—12 пјешадијских батаљона, 9 артиљеријских батерија, чета жандармерије и вод тенкова, са око 6—7000 људи.

Планом³⁵ напада је било предвиђено да четири борбене групе опколе слободну територију у Бирчу и заузму слиједеће полазне положаје:

— група „Шушник”: Власеница са правцем наступања у правцу Кладња;

— група „Францетић”: Дрињача—Кушлат са правцем наступања у правцу Шековића;

— група „Фанингер”: Прњавор—Осмаци са правцем наступања у правцу Борогова;

— група „Хеншел”: Ступари—Матијевићи са правцем наступања у правцу Шековића;

— артиљеријска група „Хумел”: у рејону Власенице потпомаже напад свих група уколико дође до опкољавања партизана;

— дивизијска резерва: чета жандармерије и вод тенкова у Власеници.

И усташка „витешка бојна бранитеља Кладња”, која је запосјела положаје на Јаворнику, била је укључена у овај план.

» У заповјести 718. њемачке дивизије је прецизиран и однос према четницима. Оне који су се изјаснили за борбу против партизана, требало је укључити у борбени распоред и поставити их тако да буду измијешани са њемачким, усташким и домобранским јединицама. У заповијести је предвиђено да се стријељају сви који се ухвате са оружјем или буду сумњиви, а сви остали да се шаљу у сабирне логоре.

Замисао непријатеља је била да окружи слободну према њеном центру — Шековићима детаљно претражи територију и да затим концентричним наступањем терен. Основни циљ је био да се опкољена бригада и одред приморају да приме борбу и тако разбију и униште јачим снагама.

Почетак напада предвиђен је за 25. август у зору.

³⁵ Зборник XII, књ. 2, док. 128.

Неколико дана раије примљено је обавјештење од партијске организације у Тузли о концентрацији непријатељеве војске и наговјештај о могућем нападу, а у току припрема за напад на усташка упоришта око Милића примијењен је појачан војни саобраћај на цести од Зворника према Власеници. Било је јасно да предстоји напад.

Оцијењено је да би прихватање борбе са далеко надмоћнијим непријатељем било ризично и узалудно трошење снага. Зато је одлучено да се бригада концентрише према Власеници, одакле су постојале широке могућности маневра према Јавору и Романији, и да према развоју ситуације изврши напад на неку изоловану непријатељску колону или посаду, а бирчански одред да се растури по групама и да маневрише по њему познатом и пошумљеном терену Бирча. Болница је, такођер, склоњена по групама по пећинама и другим теже приступачним предјелима.

Бригада се у току 25. августа прикупила у Шековићима и исте ноћи је кренула према Власеници, на положаје: Бетањ, Бунарић (к. 799) и Трново, гдје је стигла 26. августа пред зору, после марша који је трајао око 20 часова.

Све непријатељеве групе, изузев групе „Шушник“, /сренуле су 25. августа са својих полазних положаја у опрезно наступање. Већ крајем дана, уз мањи отпор група Бирчанског одреда, избиле су у ужи круг Шековића. Група „Шушник“ кренула је из рејона Власенице 26. августа ујутро у неколико колона, које се нису удаљавале од путева.

Батаљони бригаде су се у вријеме проласка непријатељских колона налазили на врху Бетња и положајима око села Трново. Изгледа да непријатељ није претпостављао да се партизани налазе тако близу Власенице, већ их је очекивао ближе Шековићима. Због тога није вршио шира извиђања и претресања ван правца свог покрета.

Но, и поред тога, бригада се нашла у прилично тешком положају између двије непријатељеве колоне, чија су се зачеља налазила дубоко према Власеници, а подножјем Јавора кретала се јача побочница. Уко-

лико би њеио присуство било откривено, једини излаз би био пробој према планини Јавору. Негдје у поподневним часовима главнине непријатељевих колона су прошле положаје бригаде. Када је наилазила артиљерија и комора штаб је одлучио да 1. батаљон изврши напад на зачеље колоне, али се накнадном процјеном од напада одустало. Тако је непријатељева колона замакла цестом према Шековићима и Бетњу. Касно послије подне батаљони су кренули са Бетња и Трнова према селу Кљештани, а одатле на планину Јавор, у засеоке Понијерка и Рјечица, пошто је пропуштена повољна прилика да се непријатељу нанесе удар и дође до плијена.

У току 27. и 28. августа, 718. дивизија је продужила опкољавање околине Шековића, у којој је нашла само по којег старца или жену.

Ноћу 28./29. августа бригада је напала на жељезничке станице Невачка и Пјеновац, у којем се налазила пилана која је радила за окупатора. Пјеновац је бранила једна домобранска сатнија слабијег састава, а Невачку један њен вод са нешто домаће милиције.

На Пјеновац је напао 1. батаљон, а на Невачку двије чете 2. батаљона. Посаде су се разбјежале, пруга и мостови су порушени, а пилана је запаљена заједно са већом количином дрвене грађе. Заплијењено је нешто оружја и већа количина неопходне муниције, обуће и више од стотину грла стоке.

Овај напад, иако малог обима, позитивно је одјекнуо код присталица НОП-а, нарочито на Романији и у власеничком крају. Наравно, овај догађај је кроз приче препричаване у овим крајевима и преувеличаван. Но, како било, команда 718. дивизије је одмах прекинула претраживање шире околине Шековића и усмјерила дио снага према Романији. Тако непријатељева пустошења по бирчанским селима нису дуго трајала, а рањеници су изашли из пећина и других скровишта, па се могло наставити са њиховом његом.

Бригада је 29. августа продужила према Романији и истог дана послије подне, стигла у село Крушевци, а слиједећег дана у села Пусто Село и Боровац.

Њемачка команда у Београду, у свом десетодневном извјештају од 31. августа 1942. који је упутила команданту оружаних снага за Југоисток, реално оцјењује резултате ове акције и каже:

„718. пд је преузела проширено командно подручје. Акција коју су делови дивизије спровели северозападно од Власенице није дала очекивани успех, пошто је непријатељу пошло за руком да се на време повуче и растури“.³⁶

То потврђују и извјештаји начелника усташког генералштаба генерала Лаксе од 1. и 3. септембра у којима каже:

„Партизанска скупина је избјегла опкољавање у области Шековића. Изгледа да се пробила од Кнежине до Романије (Боговичка планина). Потјера за овом скупинам јачим нашим и њемачким снагама продужује се“.³⁷

По доласку на Романију успостављена је веза са тамошњом партијском организацијом и борбеним групама Романијског партизанског одреда. Добијени су подаци да се дио њемачко-усташких снага са сектора Власенице помјера према Романији, организујући ново опкољавање.

То потврђује и извјештај генерала Лаксе од 1. септембра у којем се наводи слиједеће: „718. дивизија предузети ће чишћење око Боровца (5 км. с.з. од Соколца) против партизанских скупина, које су наступале са сјевероистока преко Кнежине.“³⁸

На дневном реду је поново била идеја о покрету бригаде преко ријеке Праче, у правцу Јахорине и Трескавице, према Крајини. Међутим, Нијемци, домобранци и четници су своје снаге око Праче ставили у стање приправности, што су утврдили партизански обавјештајни извори, па је оцијењено да би свако даље задржавање на Романији, или покрет преко Праче према Јахорини и Трескавици, изложио бригаду новом заједничком нападу њемачко-усташких и четничких снага. Зато је одлучено да се бригада врати у Шеко-

³⁶ Зборник, том XII књига 2 док. бр. 141.

³⁷ Архив VII, рег. бр. 8/1—73/Ш и 8/1. 75/Ш.

³⁸ Архив VII, рег. бр. 8/1-77/Ш, 8/1-91/1 и 9/1-4/Ш к. 50.

виће и тамо изврши припреме за покрет на Мајевицу. Ноћу 1/2. септембра бригадна колона је прошла између распоређених непријатељевих јединица, и преко Бијелих Вода и Буковика стигла је 2. септембра у зору на планину Куштравицу. Тако је избјегнуто ново опкољавање, а непријатељеве снаге су тог дана удариле у празно.

У прашумском амбијенту планине Куштравице, далеко од насеља и комуникација, дат је заслужени одмор. Рачунало се да ће се ту преданити и окријепити, и тек што су интенданци почели са припремом хране, изненада је запуцало са свих страна. Напад је извршила домаћа легија из оближњег села Кути, и као да се поновио Миљковац на Коњуху. Оно што није успјело Нијемцима, урадили су поново домаћи квислинзи. Чета која је била на обезбјеђењу задржала је нападаче док се тек уснули борци из сва три батаљона нису организовали и разбили их. Као у сваком изненађењу, легија је успјела да отме нешто коморе са храном и да се изгуби у густој шуми. Пошто је одмор био прекинут, кренуло се даље према Јавору.

Увидјевши да нема смисла продужавати бесциљну акцију непријатељ је одустао од даљег гоњења. Зато генерал Лакса у свом извјештају бр. 246 од 13. септембра констатује:

„Потјера за партизанском скупинам која је избјегла из области Шековића није уродила никаквим резултатом, већ је као таква прекинута”.³⁹

Бригада је успјела да избјегне добро организовано опкољавање захваљујући веома великој покретљивости, која јој је омогућила да изманеврише све замке које јој је непријатељ припремао. Наравно, то је изискивало и ванредне физичке напоре бораца, а посебно снажну психофизичку стабилност и вјеру у побједу.

За вријеме боравка на планини Јавор појавила се код неких бораца јака физичка и психичка замореност, која се манифестовала у колебању да напусте једи-

³⁹ Архиви VII к. 50, рег. бр. 9/1-6/III.

Усташе су у Тузли организовале парад у славље уништења 6. бригаде. На паради су учествовале јединице које су учествовале у офанзиви, а које су биле гарнизониране у Тузли.

ницу, а неколико их је и напустило. Такве појаве су могле прерасти у озбиљнији политички проблем и ослабити чврстину и морално-политичко јединство чета и батаљона. Светозар Вукмановић је сматрао да треба јавно упознати борце на ту немилу појаву па је пред партизанским борцима у своме говору истакао перспективе и потребу за настављањем борбе. На крају је рекао: „Ко је слабић и кукавица, нека иде из бригаде и није јој ни потребан”. Нико се није јавио да иде.

Бригада се 5. септембра поново вратила у Шековиће.

Бирчански одред је, такође, добро прошао у непријатељевој офанзиви. Јединице одреда су остале свака на свом терену и маневрисале су између непријатељевих колона.

Брајиначки батаљон је 26. августа у шуми Бишина и Борогово пружио отпор непријатељу који је наступао из долине Спрече, али се после првих окршаја растурио у групе⁴⁰.

Послије повлачења њемачких и усташко-домобранских јединица из Шековића, дошли су четници из околних села да код манастира Ловнице прославе „побједу” и црквени празник Велику Госпојину (28. август), и да у Шековићима успоставе своју власт. У међувремену се Бирчански одред прикупио у Брајинцима, код засеoka Петровићи, и кренуо у напад на чет-

⁴⁰ Једна група бораца је остала сакривена у густој папрати изнад села Брајинци. Поред њих је наишла непријатељева јединица са товарним коњима, и док су коњовоци ишли полако и разговарали међу собом један коњ је скренуо са пута, зашао у папрат и стао на руку борца који је ту лежао. Он је издржао бол и ћутао је све док коњ није враћен на пут. Касније је друговима показивао отечену шаку.

Десетак рањеника из болнице било је склоњено у пећину код манастира Ловнице. У пећину се могло ући само стазом пиз стрму литицу. Непријатељ је два дана логоровао у близини пећине и није открио присуство рањеника. Неколико војника је долазило до самог улаза, али како нису ништа сумњиво примјетили удаљили су се. Рањеници и болничарке су преживљавали тешке и напете тренутке очекујући да сваког часа буду откривени. Непријатељ је покушавао да међу становницима Шековића нађе дошнике који би му помогли да открију базе са рањеницима, но, на таквог издајницу није наишао.

нике. Но, чим су чули за покрет одреда четници Су побјегли одакле су и дошли.

Тако је завршена нашироко објављена офанзива на Шековиће, у којој су бригада и одред успјели да изманевришу све покушаје опкољавања.

ц) ДОЛАЗАК НА МАЈЕВИЦУ

У току ослободилачког рата Мајевицом је називан сјевероисточни дио Босне, који се простира на сјеверу до ријеке Саве, на истоку до ријеке Дрине, на југу до цесте Тузла—Зворник, а на западу до линије: Тузла—Сребреник—Брчко. Овим простором је обухваћена Семберија и источни дио Посавине, а на њему је дјеловао Мајевички партизански одред.

Мајевица је, са Семберијом и Посавином, била значајна по свом географском положају, због добрих веза са тузланским базеном, Сремом, западном Србијом (Мачвом), Посавином и Требавом, економском богатству, погодностима за вођење борбе и за мобилизацију нових бораца. У цијелини, била је погодна за стварање војно-економске основице, са које се борба могла проширивати на остале крајеве источне Босне. Слободарске традиције народа Мајевице и Семберије имале су коријен у ранијим временима, из доба првог свјетског рата, а дошле су нарочито до изражаја у борбама Мајевичког партизанског одреда у току 1941. и почетком 1942. године. Традиције су остале снажне у слободарском опредјељењу народа, упркос снажном терору окупатора и четника. Поред тога, Семберија се непосредно граничи са Сремом, па се могла успоставити директна веза са сремским партизанима за које се знало да воде успјешне борбе на Фрушкој гори и у Босутским шумама. Даљи боравак у Бирчу, или одлазак у теже приступачне, а економски и војнички у то вријеме мање важне крајеве Романије, Звјезде, Коњуха и др. не би пружао нарочите услове за оживљавање и проширивање НОП-а. И још један важан моменат за одлазак: бригаду је требало кроз борбу прекалити и наоружати. Од формирања Групе ударних батаљона

она није водила веће и успјешније борбе, а оне вођене са четницима, легијом, милицијом и усташким посадама нису доносиле плијен у оружју и муницији. Претпостављало се да ће услови за то, на подручју Мајевце и Семберије бити повољнији.

После одласка Мајевичког НОП одреда на Бирач четници су загосподарили Мајевцом. Склапањем споразума са Нијемцима и властима НДХ, четнички команданти Радивоје Керовић, Стево Дамјановић, Бу-ро Бижић и десетак других још више су ојачали своју власт и постали су праве спахије. Убирали су порез и трговали са Нијемцима и усташама, а њихова војничка дјелатност сводила се, углавном, на прогањању присталица НОП-а, нарочито чланова КПЈ, који су илегално дјеловали на цијелом овом подручју, нарочито у Семберији и јабланичком крају.

Четнички команданти на Мајевци су се међусобно гложили, углавном по питању командовања. Њихови међусобни односи су се стално погоршавали, па је Дража Михаиловић у лјето 1942. послао свога изасланика, капетана Драгослава Рачића, да среди стање међу четничким командантима на овом важном подручју. Рачић је на Мајевци преузео команду над четничким јединицама и формирао Мајевичку четничку бригаду, у којој је било на папиру, 1300 људи, али је њена борбена вриједност била мала. Већина људства се одала пићу, коцки, пљачки и вршењу злодјела над народом, који је великим дијелом једва чекао да их се ослободи. Међутим, у четничким редовима било је бораца који су избјегавали борбу са партизанима, као и извјестан број симпатизера НОП-а које су четници силом мобилисали. Тако је Јабланички батаљон био само формално четнички, и било је питање времена и околности када ће прећи на страну НОП-а.

У Семберији је дјеловала партијска организација која је организовала партизанску чету и неколико одвојених борбених група. Они су се одржали уз помоћ народа, упркос жестоком четничком терору, и одржавали су редовне везе са сремским партизанима. Уз њих су дјеловале и партијске организације у Тузли, Брчком и Јабланици.

На основу података, које су донијели курири из Семберије и извјештаја Стеве Поповића којег је донио Дојчин Лукић, одлучено је да се, без обзира на тешкоће и препреке, крене неопозиво за Мајевицу.

План дејства по доласку на Мајевицу био је слиједећи: створити ма какву слободну територију; повезати се са сремским партизанима и испитати могућности заједничког дејства, искористити међусобно ривалство четничких команданата, разбити њихов заједнички фронт према НОП-у и према даљем развоју догађаја, тући их појединачно и јачати снагу бригаде како би могла да се обрачуна са снагама четништва, а затим и са осталим помагачима окупатора и, коначно, што прије обновити Мајевички партизански одред, да би био у стању да сачува и даље проширује тековине НОБ-а на цијелом подручју Мајевице и Семберије.

Пред мрак 11. септембра бригада се постројила у шуми Бишина, на мјесту Бунарић. Са њом је био постројен и Бирчански одред, који ће је пратити до ријеке Спрече. Од пробраних бораца одреда формирана је чета која је ушла у састав 3. батаљона. Милош Зекић, командант Бирчанског одреда, постављен је за замјеника команданта овог батаљона.

Пред полазак је одржана мања свечаност на којој је Родољуб Чолаковић говорио о значају покрета на Мајевицу, о чувању части ослободилачке заставе, о нашем другарству и о односу према народу на Мајевици. Говорио је веома упечатљиво и о перспективи развитка борбе и могућности савлађивања кризе устанка и његовог поновног распламсавања, уколико бригада буде борбено одлучна у извршавању задатака које поставља Партија и војно руководство.

Послије његовог говора колона је кренула према Спречи. Марш до цесте Тузла—Зворник био је дуг и напоран. Долина ријеке Спрече је ишарана врбацима, поточићима, путелима и оградама, а водичи су, као по правилу, поново заказали. Ишто се цијелу ноћ, и тек пред зору, 12. септембра, чело колоне је избило на цесту Тузла—Зворник, код села Дубница. Постављена су обезбјеђења десно и лијево од мјеста прелаза. Обезбјеђење од правца Зворника је примјетило пове-

ћу групу легионара и милиционера који су журили према мјесту прелаза и на њих отворило ватру. Разбјежали су се уз лелек рањених, а отварање ватре је било сигнал за посаде које су се налазиле у Дубници, Прњавору и осталим селима и засеокима на падинама Мајевице, па је запуцало са свих страна.

Пуцњава легије и милиције није представљала неку опасност, јер су сви пуцали из „пристојне даљине“, што је само убрзало покрет. Важно је било да се што прије овлада висовима Мајевице (Јелице к. 711), јер се претпостављало да их у међувремену може запосјести легија из села Храсна, Селубља и Јајића. Било је познато да су легионари из ових села били непријатељски расположени према партизанима. Већ око 09.00 часова претходница је избила на Јелицу, и одмах се сукобила са легионарима. У краткотрајној, али жестокој борби, легионари су одбачени према својим селима, а колона је несметано продужила према Столицама (к. 915) и Дебелој липи.

Покрет је успјешно завршен и без веће борбе и губитака прећена је фамозна Спречка долина, која је задавала велике главобоље приликом преласка, не само Шестој бригади већ и касније и другим нашим јединицама. Захваљујући изненађењу успјело се стићи непримијећено до цесте, а касније, када се колона ухватила првих висова Мајевице било је лакше. Један борац је био лакше рањен, а једна другарица заробљена, али је успјела да побјегне и стигне јединицу. Милиција и легија су имале преко двадесет мртвих и рањених.

Истог дана, послије подне, бригада је стигла до Округлице (к. 732). Уморни борци су брзо нашли лежаје У густој буковој шуми. Истурена су обезбјеђења према селу Орловинама, гдје су се налазили четници, затим према Јелици и селима Селубље и Храсно. Ноћ 12/13. септембра прошла је мирно, јер је легија добила добру лекцију, а четници Радивоја Керовића прикупљали су се на Златову, ишчекујући даљи развој догађаја.

Слиједећег дана, 13. септембра, колона је продужила према Златову. То је ниско пошумљена греда, на

којој су држали положаје четници Радивоја Керовића и Милоша Еркића. Керовић је био очито изненађен доласком бригаде. Други (Мајевички) батаљон 6. бригаде био је у претходници. Њега је четничка пропаганда била „сахранила“, а сада је у пуном саставу дошао поново на висове Мајевице.

За бригаду је било важно да у почетку избјегне борбе са четницима и да, по могућности, мирно прође према Јабланици и Међеднику. На том подручју је успјешно радила партијска организација, и преко ње су се могли прикупити подаци, на основу којих су се могли доносити даљи планови.

На Златову је дошло до разговора са Радивојем Керовићем. Батаљони су били спремни да борбом прокрче даљи пут, али је Керовић, вјероватно оцијенивши да је војничка надмоћ на страни 6. бригаде, пружио руку помирења. Инсистирао је да се не иде раније утврђеним правцем према Јабланици, и предложио је правац према Прибоју. Послије двочасовног натезања у разговорима, при чему је сваког часа могло доћи до сукоба, бригада је без борбе прошла четничке положаје и наставила у правцу Прибоја.

Може се поставити питање зашто је крволочни четнички командант Керовић прихватио разговоре и избјегао сукоб? Одговор је добијен од другова, партијских радника у Прибоју, и касније у Семберији. Прво, бригада је изненада упала на територију Мајевице, па Керовић није имао времена да организује своје снаге, које су иначе биле доста лабилне и колебаљиве када се радило о борби са партизанима. Мучки напад на штаб Мајевичког одреда, који је предводио Керовић, осуђен је био од великог броја породица и бораца који су силом прилика носили шубару са кокардом. Друго, Керовић се тих дана завадио са капетаном Рачићем око превласти на Мајевици. Рачунао је да би обрачун бригаде са Рачићем могао њему донијети користи, јер би се на тај начин ослободио Рачића, који међу домаћим четничким командантима није био цијењен. Треће, Керовић је био у крвној завади са такође истакнутим четничким командантом Буром Бижићем, који се налазио око Угљевика, у срцу Мајевице. Из тих разлога је

Керовић предлагао да се са Златова крене у централне крајеве Мајевице, гдје је вјеровано да ће доћи до сукоба са Рачићевим и Бижићевим четницима.

Бригада је продужила у току поподнева 13. септембра према Прибоју, а послије напорног ноћног марша стигла је 14. септембра у шуму Дубрава (источно од села Тутњевац).

Приликом проласка кроз села народ је пресретао колону и износио борцима понуде. Шљивици су се савијали под теретом рода, но нико од бораца није посегао да убере воће. О томе је народ дуго причао, јер је за њега, који је био очевидац свакодневне четничке плачке, ово било велико и пријатно изненађење.

Радивоје Керовић је још истог дана послао њемачкој команди у Тузли извјештај о проласку велике групе партизана, коју због надмоћности није могао зауставити.

Ево шта је о томе забиљежено у извјештају Главног стожера оружаних снага НДХ од 16. септембра 1942:

„Према подацима добијеним од четника једна јача партизанска скупина, наоружана њемачким и талијанским стројепушкама и њемачким тешким стројницама под вођством Рођка Чолаковића, креће се долином Јање у правцу Д. Трнова (15 км. јз од Бијељине) са вјероватном намјером преласка у Сријем. Према њемачком извјешћу једна скупина 300—500 партизана, пробила се већ у Корениту (21 км. западно од Бијељине). Подузете су мјере да се ове скупине не пребаце преко Саве у Сријем“⁴¹.

⁴¹ Архив VII, рег. бр. 9/1-32 и 9/36-III. Нијемци и усташе су одмах блокирале р. Саву да би спријечили прелазак бригаде у Срем. Блокада је скинута крајем септембра. Треба рећи да није било у плану да бригада у току септембра прелази р. Саву. То је урађено тек почетком октобра. У архиви Уој. и. и. рег. бр. 9/1. 32 и 9/1-36/III. Од Госпића и обавештајаца са терена добијени су подаци о ситуацији у Срему, у којем се борио Сремски одред. У августу су Нијемци са усташама вршили велику офанзиву, и поред свих тешкоћа одред је успио да се одржи. Неки дијелови су привремено прешли ријеку Саву, склонили се у Семберију, а сада је требало да се врате натраг у Срем.

Бригада је 15. септембра стигла у партизајска села Коренита, Горња Буковица и Магнојевић. У згради школе у селу Коренита, у којој се у зиму 1941/42. године налазио штаб Бијељинско-брчанског партизанског батаљона, смјестио се штаб бригаде. Борце је народ примио објеручке и било је доста хране, чак и више него што је требало. Послије мјесец дана сталних маршева, и гладовања, најзад су створени услови за мали предах.

О доласку бригаде брзо се прочуло на цијелој Мајевици. Већ сјутрадан је стигао секретар среског партијског руководства за Семберију Светолик Госпић Брко са Семберском партизанском четом, која је у прољеће 1942. формирана од заосталих бораца који се са Мајевичким одредом нису повукли у Бирач. Са њима је стигла и Сремска партизанска чета из Босутских шума, која је пред непријатељевом офанзивом привремено прешла преко Саве у Босну. Госпић је исцрпно обавијестио руководство о стању у овом крају. По свим семберијским селима радиле су илегалне организације КПЈ, СКОЈ-а и народноослободилачки одбори. Долазак бригаде је узбунио непријатеља који је запосјео обалу Саве и прикупљао снаге за напад.

Борци Мајевичког батаљона су приредили весеље посебно својим ближим и драгим, јер су их одавно оплакали на основу тврдње четничке пропаганде да су сви изгинули на Романији. Дирљиви су били сусрети бораца са родитељима, браћом, сестрама и осталом родбином.

Четнички командант Буро Бижић је, такођер, послао поруку да би било добро да бригада што прије напусти његову територију. Бојао се да ће села страдати од усташа и Нијемаца и нудио је руку помирења! Долазак бригаде је узбунио и друге четничке команданте, као Љубу Петровића, који је са Ацом Медунићем командовао четничким Брчанским батаљоном, са штабом у Ражљеву. И он је предлагао да партизани што прије напусте овај терен, јер ће у противном доћи Нијемци и попалити села, и тако пореметити угодан живот четника и њихових команданата, који је настао послје примирја са Нијемцима. Таква поли-

тика је одговарала и српској чаршији у Брчком и Бијељини, која је издашно помагала оближње четничке команданте.

Из свих примљених података и личних опажања могло се закључити да је споразум четника са окупатором створио прилично мучну психозу. Народ је у многим селима насиједао пароли: „Не треба се борити против Нијемаца, јер ће у противном бити подвргнути репресалијама“, а то значи паљевини, убијању и одвођењу у логоре. Међутим, војничка снага бригаде још није била таква да би могла водити успјешне борбе и заштити народ и његову имовину од могућих одмазди Нијемаца.

Непријатељ је брзо реаговао. Њемачке и усташко-домобранске јединице прикупљале су се око Брчког. Послије четири дана боравка, бригада је напустила ова питома села и кренула према Јабланици, а сјутрадан по одласку из Корените, Нијемци су, јачине једног батаљона, изненада упали у село. Како нису наишли на партизане само су запалили школу, опљачкали нешто стоке и вратили се у Брчко.

Кратак боравак у центру Мајевице показао је да су четници прилично учврстили своју власт, а да је окупатор веома осјетљив на присуство бригаде. Новог прилива бораца још није било, а многи који су били спремни, чекали су повољнији тренутак. Требало је да се бар пољуља, ако не и да се разбјеје четничка моћ и страховлада на Мајевици, а за такав задатак бригада још није била спремна, ни способна. Тражио се крај на који је непријатељ мање осјетљив, гдје би било могуће да се предахне, прикупи снага и планирају могућа успјешна дејства. Зима је била на прагу и стално маневрисање је само исцрпљивало ионако ослабљену јединицу. Такав крај је по оцијени штаба био Јабланица.

Јабланица се налази на југозападном дијелу Мајевице, под Мећеником (к. 843), између нове и старе цесте Тузла—Брчко. У ширем обухвата села: Лопаре, Мачковац, Козјак, Вакуф и др. То је био партизански крај, један од центара устанка 1941. године. Послије напуштања Мајевице, овај крај је остао партизански. У њему

је радила јака иартијска организација, а четници су долазили врло ријетко. У Лопарама је постојао домобрански гарнизон, а околна муслиманска села била су чувана од милиције, која је била прилично неутрална и окренута себи — да заштити своја села од четника. У Јабланици је постојао четнички батаљон, који је, такође, био под јаким утјецајем партијске организације. Могло се очекивати да у повољнијој ситуацији пређе на страну НОП-а.

Бригада је 23. септембра стигла у Јабланицу. Од Стеве Поповића добијени су подаци — који су говорили о сличном стању као и у осталим крајевима Мајевице. Народ је био застрашен и бојао се репресалија, док је близина Тузле, у којој се налазио јачи гарнизон, била стална опасност за овај крај. Ни овдје није било услова за поуну, а четнички батаљон је тактизирао, јер још није био спреман да пређе на страну партизана. Снага бригаде није била таква да би му гарантовала даљњи опстанак на овом терену, за који је био јако везан. Према подацима које су обавјештајци прикупили било је сигурно да предстоји напад из гарнизона Тузле.

У таквој ситуацији донијета је одлука о покрету према Требави, а одатле преко ријеке Босне у централну Босну, ради повезивања са тамошњим партизанским снагама, за које се само претпостављало да се тамо налазе. У даљем плану је био повратак назад, у источну Босну.

Бригада је на овај задатак кренула 25. септембра, а већ сјутрадан су два непријатељева батаљона упала у јабланичка села.

д) ТРЕБАВА

Западно од Грачанице и Срница па до ријеке Босне, између Модриче и Добоја простире се горје Требавац, по коме је овај крај добио име Требава. На сјеверу, преко Градачца и Модриче, прелази у равн који се простире до ријеке Саве, позната под именом Посавина. Овај крај је сличан Мајевици, нешто питомији, са

развијеном пољопривредом, воћарством и ратарством. Посавина је, поред Семберије, житница источне Босне.⁴²

Веома је узбудљив био трећи дан марша. Бригада је из Јабланице, преко Срница, стигла око пола ноћи у Српску Зелињу. Претходница је упала у штаб четничког батаљона и изненадила четнике, који су поскакали кроз прозоре и нестали у мрклој, кишовитој ноћи. Том приликом је заробљен Стеван Ботић, истакнути четнички политикант из првих дана устанка. Био је уплашен и очекивао је најгоре, но, када му је објашњено да бригада неће напасти требавске четнике, већ да само има намјеру да прође кроз њихову територију, предложио је разговоре са Божићем, командантом че-

⁴² У току НОР-а Требава и Посавина су попримиле сва обиљежја јединствене политичке и војне цјелине. Слободарска и прогресивна мисао код народа, са израженим патриотским осјећањима, има коријене још из ранијих времена. Васо Пелагић је крајем прошлог вијека оставио дубоке трагове своје слободољубиве мисли, која је остала увијек живо присутна код становника. Између два рата у овом крају дјеловао је и истакнути борац и комуниста Митар Трифуновић Учо. Даље видан утјецај уочи рата су испољили: Јосип Шибер, столарски радник из Градацца; Хасан Кикић књижевник и револуционар; доктор Мустафа Мујбеговић, лекар и хуманиста; Ристо Микичић, радник из Модриче, револуционар и комуниста; као и Вјекослав Бакулић, Исмет Терзимехић, Бошко Милутиновић, Угљеша Даниловић и многи други. Народ овог краја се још у љето 1941. године дигао на устанак, заједно са Озренцима, Мајевичанима и Семберцима, али су због четничке издаје убрзо разбијени устанички редови. У прољеће 1942. године на овом подручју је формиран Требавски четнички одред, који је крајем 1942. године имао седам батаљона. Командант је за цијело вријеме рата био протојереј Саво Божић. Он је међу првима склопио споразум са „НДХ“ о ненападању и сарадњи у борби против партизана. Привремени, привидни мир и извјесна права која је добио, умртвили су борбено расположење и пасивизирали већи дио становника. Многи партијски радници, активисти и симпатизери су се морали склањати, а неки су били похапшени, одведени у логоре и побијени. Међутим, дуго је код становника владала заблуда да се четници боре против окупатора, јер је Саво Божић вјешто крио сарадњу са њиме. Ипак је међу становништвом, као и у четничким редовима и међу домаћом милицијом, и поред терора остао један број активиста и симпатизера НОП-а, који су се под веома тешким условима одржали и радили вјерујући у боље дане.

тничког одреда. Преговоре су водили Угљеша Даниловић и Тодор Вујасиновић у његовом штабу у Толиси.

Божић се држао резервисано и дипломатски. Говорио је да не жели борбу са партизанима, али да има обавезу да бригаду не пропусти преко своје територије, јер ће у том случају интервенисати Цвијетин Тодић са озренским четницима и домобрани са којима има споразум. Начелник штаба четничког одреда Петар Арнаутовић је био наш симпатизер па је друговима Даниловићу и Вујасиновићу изнио податке у које се могло вјеровати. Увјеравао их је да преко ријеке Босне, тј. око Прњавора и даље, нема партизанских снага, да је Цвијетин Тодић већ припремао напад, а домобрани запосјели ријеку Босну, која је надошла.

Руководство се нашло у веома деликатној ситуацији. Кренути према ријеци Босни значило је сукобити се са четницима, домобранима, а вјероватно и Нијемцима. У централној Босни није било партизанских снага, па је покрет био беспредметан. Тешко је било поставити да би се бригада на туђем и непознатом терену под снажним притиском непријатеља могла одржати. И, донијета је нова одлука: натраг на Мајевицу, а одатле успоставити везу са Сремским одредом на Фрушк-ој Гори.

Данас можемо рећи, да је без обзира на ранија колебања, то била стратешка и пресудна војно-политичка одлука, која је омогућила да се већ после два мјесеца из коријена измијени ситуација у источној Босни.

Приликом кратког боравка на Требави другови из ПК Партије су оцијенили да се велики дио становништа овога краја налази на позицијама НОП-а и да зато треба организованијим радом повезати и активирати већи број активиста и симпатизера, као и неке чланове Партије који су радили у дубокој илегалности. Ради тога је на терену Посавине и Требаве остављен Едхем Бамо са неколико другова који је до рата у овом крају радио као ветеринар. Имао је задатак да се повеже са активистима НОП-а и формира партијске организације. Већ половином октобра 1942. формирана је партијска организација у Градачцу, нешто касније

у Модричи, а иочетком 1943. године и у Сребренику. Те организације су одиграле значајну улогу у опредељивању великог дијела становништва ових крајева за циљеве НОП-а, што је дошло до изражаја већ у лјето 1943. када су наше бригаде ослободиле ове крајеве.

Покушај одласка бригаде, преко Требаве, за централну Босну изазвао је доста коментара у написима насталим послје рата. Зато о томе још неколико ријечи.

Са бригадом су се налазили Светозар Вукмановић и Угљеша Даниловић, који су са штабом бригаде били најпозванији за доношење одлука. Ево шта они о томе кажу:

Светозар Вукмановић: „У једном селу (у Сембе-рији прим. РП), затекли смо партизански одред из Срема, који је прешао на босанску страну да би избјегао њемачку офанзиву. Од бораца тог одреда сам сазнао да у Срему има неколико стотина партизана ... Сви смо били сагласни да су овдје услови за omasовљавање Бригаде веома повољни ... Извукли смо одговарајуће закључке: ако хоћемо да од ове територије створимо базу за оживљавање устанка у источној Босни, морамо очистити Мајевицу од четника. А да би смо то учинили потребно је да ојачамо снаге спајањем било са сремским било са крајишким партизанима.

Тих дана нам је један четнички командант који се представљао као наш пријатељ, јавио да су крајишки партизани ослободили Прњавор. Ми смо одмах одлучили да им поћемо у сусрет. И погријешили смо. Вијест је, наиме, била лажна.

Стигавши до Требаве, сазнали смо да се крајишки партизани налазе далеко у унутрашњости Крајине ... Ријешили смо да се вратимо на Мајевицу и покушамо да се спојимо са сремским партизанима. На Мајевици смо одлучили да у име Врховног штаба издам наређење да ⁴³ да батаљона сремских партизана прећу у Босну. . . .

⁴³ С. Вукмановић-Темпо: н. д. стр. 280—282.

Угљеша Даниловић: „Послије десетак дана крстарења са Бригадом по Мајевици и Семберији ми смо цијенили да ће четнички команданти и поред таквог расположења њиховог људства, успјети да покрену већину својих јединица против нас, а сама Бригада није имала довољно снаге да ликвидира четнике. То је била својеврсна равнотежа војничких снага, из које ће извући користи онај ко се прије ојача и пређе у офанзиву. Зато смо дошли на идеју да кренемо преко ријеке Босне, у централну Босну, и да се појачамо тамошњим јединицама, и одмах вратимо овамо ...

Неки другови и данас мисле да је наша одлука да се иде у централну Босну била неправилна, и да је прије требало ићи у Срем. При томе занемарују двије крупне чињенице. Прво, да ми нисмо имали тачних обавјештења шта је са Сремцима, и гдје се они налазе. Друго, Сремци су били у саставу јединица Славоније и ми нисмо били сигурни да ће они прихватити наше предлоге о заједничким операцијама у источној Босни. Ово друго је било заиста крупно питање у мом разговору са друговима из Срема ... У централној Босни биле су јединице са којима је могао командовати и располагати Главни штаб.

Тешко је рећи како би се ствари развијале да смо прешли преко Босне. Нема никакве сумње да би то Бригаду стало озбиљних губитака, али би штете биле далеко веће у томе што би се четници поново осилили на овом простору. Најбоља је шанса била у томе да се Бригада повеже са сремским партизанима и заједно са њима настави војно дејство што се и остварило.⁴⁴

Цвијетин Мијатовић, политички комесар бригаде: „Када је ријеч о Требави, мислим да се ми нисмо са Требаве вратили само зато што нас је увјеравао поп Божић, да се нећемо пробити у Крајину без борбе, него је код нас била присутна дилема куда да идемо. Ја сам то тако доживљавао, можда се варам. Интимно сам прижељкивао да се не иде. И нисам био сам. И то не зато што сам сматрао да се не може проћи, што

⁴⁴ Семберија у НОБ и социјалистичкој револуцији 1942. г. стр. 169, 178 и 579. Универзал Тузла, 1980.

ћемб изгинути, него штб сам сталио Имаб дојам да је овај терен на Мајевици и Семберији добар и да ту треба да останемо ..⁴⁵

Одлазак бригаде у централну Босну вјероватно би довео до тога да она за дуже вријеме напусти своје матично подручје. Поставља се питање: шта би било са партизанским снагама: Бирчанским одредом, са групама Романијског одреда и другим мањим групама, као и широком мрежом партијских радника и активиста, који су имали подршку прогресивно оријентисаног становништва. Ради тога је оваква одлука била најслабије рјешење у објективно веома тешким условима у источној Босни.

Због чега се тако упорно настојало да бригада напусти своје матично подручје? Први покушај у мају у зеничком крају, други на Романији, крајем августа послје офанзиве на Шековиће, и најзад, трећи, крајем септембра на Требави. Идеја, боље рећи жеља о покрету према нашим главним снагама у Босанској крајини, била је присутна код неких руководилаца, док су остали били по страни. Борачки и командно-политички састав у четама и батаљонима био је већином за то да треба остати на тлу источне Босне, али су повјерење у командно-политички врх, висока свијест и оданост Партији били разлог да се свака одлука дисциплиновано извршава, иако је преовлађивало интимно увјерење и жеља да до извршења овакве одлуке не дође.

Послије три ноћна марша бригада је поново стигла у Јабланицу. Стални покрети, слаба попуна, као и избјегавање борби, негативно су дјеловали на морал и самопоуздање. Зима је била на прагу, перспективе за стварање било какве слободне територије неизвјесне, а веза са Врховним штабом и другим партизанским јединицама није било. Једини радио-апарат преко кога су примане вијести „Слободне Југославије“ био је у квару. Ситуација у којој се бригада налазила одражавала се на борце, па и неке руководиоце. Наиме, неколико другова се поколебало, и напустило бригаду.

На састанку штабова батаљона и руководилаца бригаде у селу Перићи, Светозар Вукмановић је отво-

⁴⁵ Исто стр. 547.

рено изНИО ситуацију у којој се бригада налазила и изложио какве-такве перспективе. Требало је издржати и одржати батаљоне на окупу, јер је било приједлога да се разбију у групе. Даље, требало се што прије повезати са сремским партизанима и покушати утврдити са њима даљи план заједничке сарадње. Вукмановић је одлучио да преко Тузле илегалним каналима крене за Врховни штаб, и да предложи да се у источну Босну упути нека од крајишких јединица.

Одржани су партијски састанци и четне конференције. На њима се отворено говорило о ситуацији у којој се налазила бригада, Могућност повезивања са Сремцима повратила је самопоуздање и сви су обећали да неће посустати. Тако је кратка криза била превазиђена и кренуло се ка новим задацима.

е) ПРЕЛАЗАК У СРЕМ

У селу Перићи се бригада раздвојила. Први батаљон је кренуо преко Муслиманске Маоче и Ражљева ка Буковици, а други је са политичким *комесаром* бригаде кренуо за Јабланицу, гдје је остао. Штаб бригаде са 3. батаљоном је стигао до Јабланице, одакле се продужио покрет преко цесте Лопаре—Брчко ка Буковци. Непријатељ је већ слиједио бригаду. Сјутрадан, пошто је 3. батаљон напустио Јабланицу, у село је пала једна домобранска јединица. Други батаљон је успио да избјегне напад и повукао се на Мећедник.

Приликом преласка цесте код Лопара, дошло је до мањег окршаја између 3. батаљона и домобрана и милиције, који су се дали у бјекство. Несретним случајем погинуо је замјеник команданта батаљона Миодраг Трипковић Миша, родом из Светозарева (Јагодина).

Штаб бригаде је одлучио да са два батаљона маневрише на Мајевици и у Семберији, успостави везу са сремским партизанима у Босутским шумама, у повољној ситуацији пређе у Срем, повеже се са Сремским одредом и врати са њима назад на Мајевицу. Други (ма-

јевички) батаљон бригаде остаје на Мајевици, са задатком да даље ради на мобилизацији нових бораца и повеже изоловане партизанске групе које су дјеловале у Семберији и централном дијелу Мајевице. Сматрало се да ће се подјелом у двије јаке групе непријатељу онемогућити концентричан напад и довођење бригаде у тежу ситуацију.

Око 600 четника се прикупило у селима Тутњевац и Малешевци да би напали бригаду. То су биле разновродне четничке групе Буре Бижића, Стеве Дамјановића, Радивоја Керовића и других, под командом капетана Драгослава Рачића, а овај напад је требало да прекине помирљив став и тактизирање неких четничких команданата.

Међутим, штаб бригаде је сазнао да се припрема напад. Одлучио је да прихвати борбу и покуша да разбије четнике. Стога је наређено 2. батаљону да са Јабланице крене према Буковици и нападне четнике са леђа. Нажалост, батаљон је закаснио и није стигао на поприште борбе.

Напад четника је почео 3. октобра ујутро. Десетина истурена као предстража у селу Коренита, изненађена је и дијелом уништена. Четници су брзо подишли селу Доња Буковица, на чијим су ивицама два батаљона организовала одбрану. Нападали су са два правца: Буро Бижић са својим батаљоном путем од Забрћа према Горњој Буковици, а Стево Дамјановић и Радивоје Керовић са својим батаљонима из Корените и Пипера.

Планом одбране било је предвиђено, да 3. батаљон пусти четнике који су подилазили ва блиско одстојање, да им блиском ватром нанесе губитке и онда са 1. батаљоном, пређе у противнапад. Но, због неодлучности штаба 3. батаљона противнапад није извршен, иако су четнички редови били пољуљани. У моменту увођења 1. батаљона у борбу, стигао је курир Буре Бижића са поруком да бригада може слободно проћи кроз положаје које су држали његови четници. И заиста, четници Буре Бижића су пуцали увис, преко глава партизана. Тако су се оба батаљона повукла према Забрћу.

Одлука Буре Бижића да бригаду ипропусти без борбе била је знак не само да постоје већ и да се продубљују трвења између четничких команданата. Овај Бижићев потез није проистекао из његових искрених побуда, већ је био одраз расположења његових четника, који су добрим дијелом били против борбе са партизанима. Овакво расположење је појачано политичким радом и понашањем бораца међу народом у селима кроз које је прошла бригада. Свакако да је Бижић цијенио да ће из оваквог поступка извући корист за себе, учврстити своје позиције међу својим борцима и у народу, и тако ојачати свој положај у односу на друге четничке команданте, са којима није био у добрим односима.

У овој борби погинуло је 6 бораца: Омер Маслић, Ратко Вокић, Жарко Митровић, Дејан Вучковић, Павле Младеновић и Василије Томић.

Послије ове борбе увидјело се да треба што прије успоставити везу са Сремом и руководством сремских партизана. Одлучено је, у духу закључака донијетих у селу Перићи, да штаб бригаде са 1. и 3. батаљоном претходно привремено у Босутске шуме и тамо успостави директну везу са штабом Сремског одреда и Окружним комитетом КПЈ за Срем.

Одмах после завршене борбе са четницима код Буковице наређен је покрет према Сави. После два ноћна марша, батаљони су 5. октобра стигли у близину семберијског села Бродац. У току дана, преко партијске организације на терену, извршене су припреме за прелазак преко Саве. Омладинци су припремили три мала чамца, сваки за 6 људи. Превожење је почело 5. октобра, по паду мрака, и трајало је цијелу ноћ, док се није пребацило око 350 бораца, колико их је било у оба бригадна батаљона. Прелазак преко ријеке Саве извршен је код мјеста Лисник (око 10 км западно од Босанске Раче).

У току једномјесечног борава на Мајевици учињено је много на политичком раду са народом. Сви су, од борца до руководиоца, објашњавали народу четничку издају, политику окупатора у распиривању братоубилачког рата, циљеве ослободилачке борбе и потре-

бу да се даљом и бескомпромисном борбом извојује побједа. Народ се увјерио да партизани нису уништени и да је бригада добро организована војна јединица спремна за борбу против сваког непријатеља и на сва одрицања и жртве. Ојачана је партијска организација на терену, успостављене везе са градовима и активирани многи симпатизери. Добијена је права слика стања међу четницима и њиховим односима са окупатором. Истовремено, успостављене су и везе са присталицама НОП-а у локалним милицијским командама и другима који су привремено служили окупатору и „НДХ”. Но, за разбијање шароликог фронта разних непријатеља, била је потребна војничка снага и оружана борба, а та снага је тек била на помолу.

Тако је завршен период сталног маневрисања по Бирчу, Романији, Мајевици и Требави, који је трајао пуна два мјесеца. То је за бригаду био најтежи период, од формирања њених првих батаљона до краја рата. Говорећи о томе, данас је тешко рећи како је руководство могло постављати и извршавати задатке на бољи и ефикаснији војнички начин. Очито, политичко дјеловање је доминирало над војним и недостајало је успјешних борби. Међутим, радило се о кадровској јединици у којој се налазио револуционарни потенцијал источне Босне, и питање је, да ли је са таквим саставом требало срљати у превелике ризике по цијену разбијања, или чак уништења?

Окупатор је са својим помагачима успио да успостави ефикасан фронт према бригади, па је упорно слиједио и нападао желећи да је доведе у ситуацију разбијања или уништења. Само висок степен покретљивости до физичког и психичког исцрпљења бораца, омогућио је да се она одржи на матичном подручју уз минималне губитке и осипање. Велика маневарска способност је омогућила да се у десетак, и више, ситуација избјегне опкољавање, и тако сачува снага која ће у повољнијим условима моћи активније војнички да дјелује. Но, морамо рећи и то, да су се и у тако тешким

условима могла проналазити рјешења за по обиму мање, али успјешније акције, без ризика да се губе људи. То би уносило више повјерења у сопствене снаге и подстицало јачање борбеног морала.

Поред скромних војничких резултата, бригада је представљала снажан, високо свјестан морално-политички и борбени колектив. И поред свих тешкоћа и тренутних колебања, увијек се налазило снаге да се преброде кризне ситуације и одржи у непријатељевом осињаку. Сваки борац и руководилац је био неисцрпан пропагатор идеја НОП-а и тумач идеје братства и јединства. Зато је борбено и политичко јединство бораца бригаде имало снажан утјецај на народ, па је улијевало наду и вјеру у побједу револуције. Имало је и изразити утјецај на диференцијацију свих војничких састава окупатора и домаћих помагача, а посебно на превазилажење братоубилачке борбе.

Тако се бригада и, поред свих објективних тешкоћа и субјективних слабости, одржала и опстала на простору источне Босне. У томе је, у 1942. години, њен значајан војнополитички допринос револуцији.